

Hogrän kyrka

Karaktärisering 2020

Svenska kyrkan
VISBY STIFT

 **Gotlands
Museum**

Dnr: 2019-17

Dnr Visby stift: SS 2019-0047

Handläggare: Eva Selin, Jakob Lindblad. Arkeologi: Johan Norderäng, Per Widerström.

Fotograf: Jakob Lindblad (JL), Eva Selin (ES). Övriga fotografier anger fotograf vid bilden.

Spridningstillstånd för flygbilder, Lantmäteriet nr LM2021/007471.

© Gotlands Museum

Strandgatan 14

621 56 Visby

© Visby stift

Norra Kyrkogatan 3

621 55 Visby

Innehåll

Inledning.....	4
Bakgrund.....	4
Syfte	4
Metod	4
Visby stifts kyrkor	5
Omgivningar	7
Hogrän socken	7
Kyrkomiljön	7
Kyrkogården.....	8
Kyrkogårdens huvuddrag	8
Historik.....	10
Nulägesbeskrivning	11
Kyrkobyggnaden.....	26
Kyrkans huvuddrag.....	26
Byggnadshistorik	32
Nulägesbeskrivning	37
Restaureringar	86
Arkeologi	91
Fornlämningar.....	92
Arkeologiska undersökningar.....	92
Värdering	93
Allmänt.....	93
Bruksvärden	95
Kyrkobyggnaden.....	95
Kyrkans inventarier	96
Kyrkogården	96
Händelselista Hogrän kyrka	98
Lagskydd.....	101
Källor och litteratur.....	103
Otryckta källor.....	103
Tryckta källor.....	103
Kartor	103

Inledning

Bakgrund

Projektet *Karaktärisering av kyrkomiljöer* utförs av Gotlands Museum på uppdrag av Visby stift. Det bekostas delvis med kyrkoantikvarisk ersättning och påbörjades under år 2014 med en förstudie. Projektet har indelats i etapper och sista etappen beräknas vara klar vid utgången av år 2024.

Syfte

Syftet med projektet är att beskriva kyrkobyggnad, kyrkogård, kyrkotomt, inredning och inventarier samt deras kulturhistoriska värden på ett sätt som väcker, tillgodoser eller ökar församlingars och allmänhetens intresse.

Målsättningen är att rapporterna ska kunna användas i förvaltningen av de kulturhistoriska värdena, i handläggningsprocessen för kyrkoantikvarisk ersättning samt vid tillståndsprövning mot Kulturmiljölagen. Ett uppdaterat och fördjupat kunskapsunderlag om kyrkomiljöerna ger förutsättningar för hänsynstagande till kulturvärden, exempelvis vid långsiktig planering kring kyrkomiljöerna och under förvaltningen av dem men även i samband med förändring av kyrkorna. Arbetet omfattar de kyrkomiljöer som har det högre lagskyddet enligt Kulturmiljölagen, det vill säga omfattas av tillståndsprövning enligt kap. 4, § 3-4.

Metod

Beskrivning av kyrkomiljöerna har tagit en utgångspunkt i de vård- och underhållsplaner som togs fram av arkitekt Jan Utas 2003-2011. En stor vikt har sedan lagts vid projektets egna fältstudier på plats. Denna egensyn har haft som målsättning att notera helhetskaraktären i kyrkomiljöerna, samt att notera spår av förändringar som har gjorts och att observera kulturhistoriska avtryck från olika tider. En viktig del av fältarbetet har varit att kunna relatera de uppgifter som finns dokumenterade om kyrkorna. Beskrivningarna bygger vidare på analyser och datasamlingar kring kyrkorna i tillgänglig litteratur samt i viss mån på egna arkivstudier. Arkiven avser främst Gotlands Museums arkiv samt Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA), i den utsträckning som varit möjlig.

I beskrivningarna har en betoning legat på att lägga fram ett bildmaterial. Bilderna avser att likt en modell åskådliggöra kyrkomiljön ur ett rumsligt perspektiv där vissa specifika detaljer lyfts fram. Bildtexter leder vanligen in betraktaren i vad bilden förmedlar. Huvuddelen av illustrationerna utgörs av projektets egna foton från fältarbetet. Dessa kompletteras vad gäller inredning och inventarier av bilder ur Inventarieinventeringen från 1997-2010. Visby stift har tillhandahållit nytagna bilder ur luftperspektiv, tagna med drönare, samt bildsamlingar från arbetet med vård- och underhållsplanerna. Uppmätningar har hämtats ur verket Sveriges Kyrkor. Konsthistoriskt inventarium. Äldre illustrationer kommer främst från ATA (via bilddatabasen Kulturmiljöbild) samt Gotlands Museum, dels från bildarkivet (via Collective Access), dels i några fall från ännu ej arkiverade bilder från byggnadsvårdsverksamhet ca 2000-2020. Äldre teckningar kommer från Uppsala universitetsbibliotek (via Alvin) eller andra samlingar. En särskild sammanställning har också gjorts av arkeologiska utgrävningar och fynd i kyrkor och på kyrkogårdar. Materialet bygger främst på Riksantikvarieämbetets fornminnesregister samt rapporter i Gotlands Museums arkiv.

Vid värderingen av kyrkomiljöerna har hänsyn tagits till Svenska kyrkans modell för identifiering av kulturvärden. De gotländska kyrkorna förenas av drag som samtidigt i hög grad särskiljer dem från många av landets övriga kyrkor med motsvarande roll som sockenkyrka. Vid såväl analysen

som värderingen har en strävan varit att lyfta fram kyrkomiljöerna utifrån frågor som inte bara är relevanta ur ett gotländskt sammanhang utan även i förhållande till kyrkomiljöer i landet i stort. Frågeställningarna har främst rört sig kring ett för historiska kyrkomiljöer etablerat antikvariskt förhållningssätt med inriktning mot konst- och kulturhistoriska och byggnadsarkeologiska perspektiv och mot upplevelsevärden med arkitektoniska, konstnärliga och historiska inriktningar. Hänsyn till teologiska, kyrkohistoriska, personhistoriska och socialhistoriska perspektiv på kyrkorummet finns med i bakgrunden.

En strävan har varit att finna bra arbetsmetoder för att lyfta fram bruks- och upplevelsevärden på ett tydligare sätt än i tidigare tillämpade modeller från andra stift. Det har skett genom att frågeformulär placerats ut i vissa av kyrkorna där besökare kunnat svara på hur de upplever och använder kyrkomiljön. Intervjuer har även gjorts med företrädare för pastorat och församling.

Visby stifts kyrkor

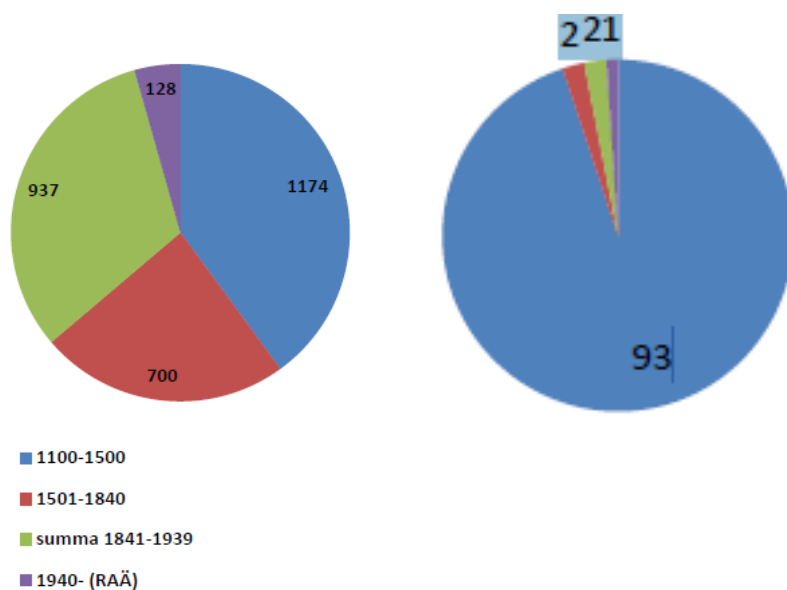
Inom Visby stift finns, förutom domkyrkan, 91 medeltida sockenkyrkor som är i bruk och tillhör Svenska kyrkan. Därtill finns ett par mindre och yngre kyrkobyggnader, såsom Hallshuk och Gnismärd kapell, byggda som fiskarkapell, den som metodistkapell byggda Hamnkyrkan i Klinte och den moderna Visborgskyrkan, byggd som distriktskyrka i Visbys yttre stadsdelar.

Alla Visby stifts medeltida kyrkobyggnader är uppförda och ombyggda under en kort och intensiv byggnadsperiod som varade från 1100-talet fram till omkring 1350. Detta möjliggjordes av den omfattande handel Gotland haft under flera hundra år i Östersjöregionen. Efter 1350 skedde en kraftig nedgång i den gotländska ekonomin vilket ledde till att kyrkobygandet helt avstannade på landsbygden och i Visby under 1400-talet. En ekonomisk nedgångsperiod och reformationstidens reduktion av kyrkans tillgångar under 1500-talet gjorde att flera kyrkor i Visby och tre sockenkyrkor på landsbygden och några kapell övergavs, i dag ruiner, flitigt använda för friluftsgudstjänster.

Efter en viss ekonomisk återhämtning under 1600-talet gjordes insatser för kyrkobygandet. Tak och tornhuvar sågs över, inredningen förnyades och några fiskelägen försågs med kapell. 1800-talet, som på fastlandet innebar att små medeltida kyrkor revs och ersattes av större, begränsades på Gotland till några ombyggnader samt att många kyrkor fick sakristia och större fönster. Under 1800-talets slut och början av 1900-talet drog en ny våg av kyrkobygande över ön för frikyrkliga församlingar eller inomkyrkliga föreningar, antingen byggda som små missionshus i trä och med vissa kyrkliga drag, merparten sålda och ombyggda till andra ändamål, eller också som stora murade kyrkor inne i Visby. Det kom att dröja fram till omkring 1960 innan några nya kyrkor byggdes i Svenska kyrkans regi på Gotland. På 1980-talet och senare tillkom kyrkor för andra samfund, som den första katolska kyrkan efter medeltiden och nya frikyrkor.

De gotländska medeltida kyrkorna har som helhet förändrats ytterst lite sedan medeltiden. I huvudsak är det interiören som förändrats. Under 1600-talet tillkom predikstolar, fast bänkinredning som ännu ofta är bevarad, altarpuppstatyer i sandsten eller trä, allt i senrenässans eller barockstil. Under 1700-talet insattes nummertavlor och inte sällan en vägg för att avbalka kyrkans västra del till sädesmagasin. Väggarnas kalkmålningar kunde ersättas av ett nytt måleri anpassat till tidens anda. 1700-talets slut och 1800-talet innebar ofta läktarbyggen, orglar och att hela rummet kalkades vitt samt att nya fönster togs upp för att släppa in mer ljus enligt nyklassicismens ideal. 1900-talet har präglats av restaureringar, som innebar en förnyelse med inriktning på äldre konst och att pedagogiskt visa kyrkorummet ur dess olika sidor. Medeltida kalkmålningar frilades liksom 1700-talsinredningens rika färgsättning, dolda av senare

övermålning. Medeltida skulptur lyftes ned från vinden och ställdes åter upp i kyrkorummet. Läktare och magasin väggar har rivits. Vår tid har inneburit att ytor och material konserverats men också att med olika medel skapa naturliga platser för förvaring som följd av vidgade krav på kyrkorummet och dess användning.

Figuren till vänster beskriver byggnadsperioden för kyrkor i riket, figuren till höger visar Visby stift. Blått avser bevarade medeltida kyrkor.

Omgivningar

Hogrän socken

Hogrän kyrka ingår i Eskelhem pastorat. Den är belägen på mellersta Gotland, ca 20 km från Visby. Socknen är en utpräglad jordbruksbygd. År 2019 var antalet invånare 226.

Kyrkomiljön

Hogrän kyrkogård är belägen i ett öppet jordbrukslandskap. Söder om kyrkogården finns skola med skolgård som fortsätter ett stycke åt öster med en lekplats. Väster och norr om kyrkogården finns parklandskap med löv- och barrträd. Väster om kyrkogården finns en parkeringsplats som tillhör skolan.

Hogrän kyrkomiljö fotograferad 2019. Foto Pär Malmros, Visby stift.

Kyrkogården

Kyrkogårdens huvuddrag

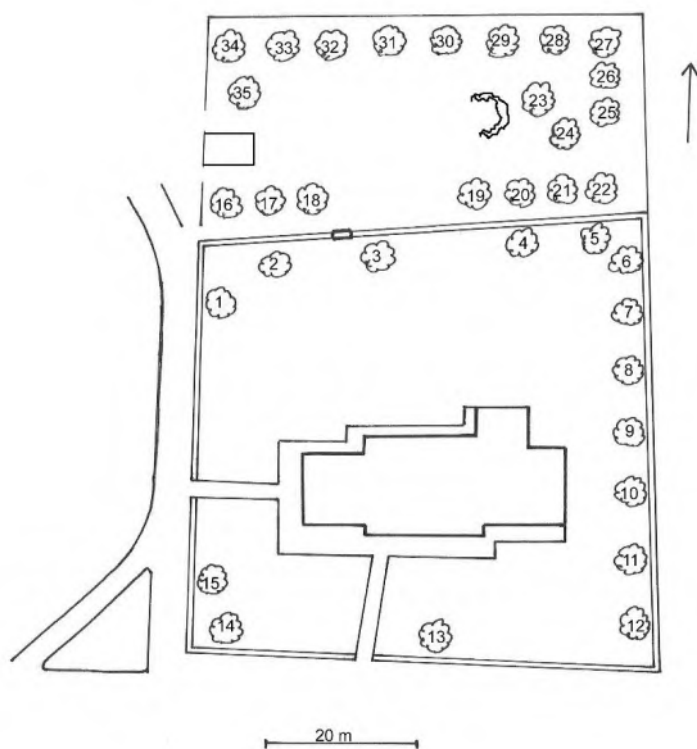
Hogrän kyrkogård har en närmast rektangulär form. Den har utvidgats vid ett par tillfällen, och består av en äldre del omkring kyrkan. Här ligger en minneslund. Kyrkogården omges av kalkstensmurar i kring den äldre delen och bandtun kring den yngre delen. Trädkransar omger hela kyrkogården. Trädkransen på den äldre kyrkogården omfattar ett flertal äldre träd.

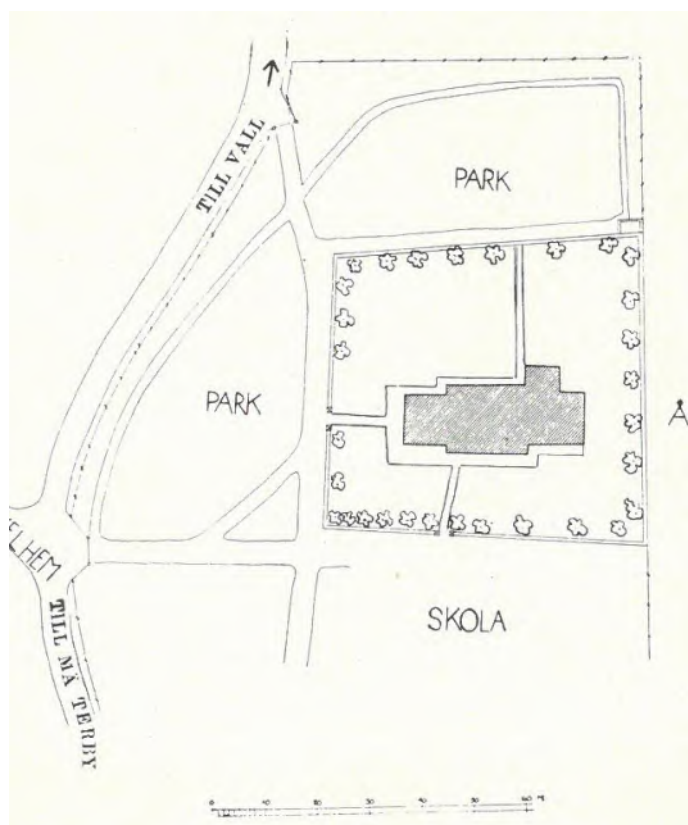
Hogrän kyrka och kyrkogård fotograferad från sydost. Foto Pär Malmros, Visby stift 2019.

Hogrän kyrka och kyrkogård fotograferad från sydväst. Foto Pär Malmros, Visby stift 2019.

Hogräns kyrka. Situationsplan 2011, reviderad 2020. Gotlands Museum.

Hogrän kyrka. situationsplan 1928. Ur Sveriges kyrkor.

Historik

En skattdögningskarta från 1752 visar att Hogrån kyrka omges av åkermarker i norr och ängs- och betesmarker i söder. Troligen har det inte funnits någon prästgård. Hogrån lades som annex under Vall kyrka.

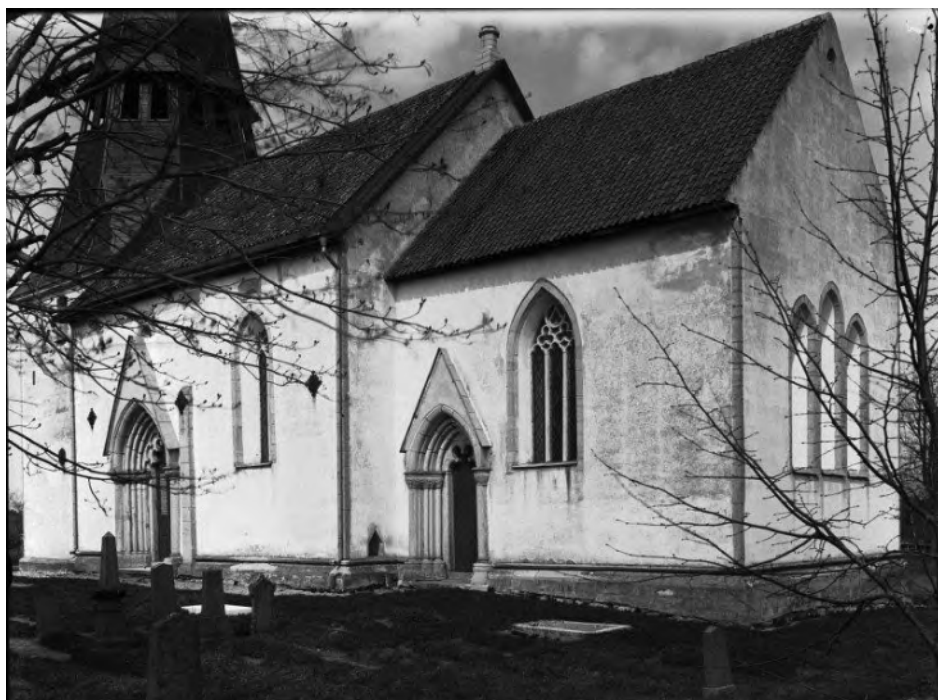
År 1758 omgärdade ett plank kyrkogården. De stenmurar som omger kyrkogården är möjligen lagda omkring 1780 och lades om 1848-49. I nordväst fanns en "likport", uppförd 1792-93. Den revs 1877. Lönnar, hästkastanjer och lindar planterades 1848-49 och fanns kvar 1942 (SvK). Nya järngrindar tillkom 1909. Kyrkogården utvidgades åt öster 1913. I samband därmed planterades lindarna (nr 6-12) (SvK). Kyrkogårdsmuren restaurerades i två etapper 2004-05 (muren som vetter mot skolgården i söder och norr). Bandtunen torde ha tillkommit i samband med att minneslunden anlades 2000.

Skattdögningskarta från 1752.

Laga skiftes karta från 1896.

Hogrän kyrka. Foto Alfred Edle 1928. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Hogrän kyrka. Foto Berit Wallenberg 1928. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Nulägesbeskrivning

Hogrän kyrkogård har en närmast rektangulär form och består av en äldre och en yngre del. Kyrkogården utvidgades 1913 mot öster, och år 2000 invigdes den nya delen i norr med en minneslund. Detta område är en del av det gamla prästänget.

Den äldre kyrkogården är omgiven av kallmurade kalkstensmurar, täckhällarna är bruksmurade. Tre ingångar leder från söder, väster och norr in till den äldre delen av kyrkogården. Ingångarna har järngrindar flankerade av stolpar av murad kalksten med överliggare av kalksten och klot. Den nya delen av kyrkogården, den yngre kyrkogården, omges på tre sidor av trästaket med en större och en mindre ingång i den västra sträckningen.

Från de södra och västra ingångarna på den äldre kyrkogården leder gångar belagda med cementplattor med frilagd ballast fram till den södra sidan och långhusportalen. Utmed gångarna står två belysningsstolpar. De sydvästra fasaderna belyses med spotlights. Det finns en belysningsstolpe vid minneslundan tillkommen i samband med invigningen 2000.

I kyrkogårdens yngre del står i det sydvästra hörnet en byggnad som inrymmer förråd samt toalett.

Den äldre kyrkogården omges av en delvis bevarad trädkrans bestående av äldre friväxande hästkastanj (nr 1-3, 13, 15), äldre hamlad skogslönn (nr 4, 5, 14), och äldre hamlad lind (nr 6-12). Solitära träd saknas. I det utvidgade området i norr, den yngre kyrkogården, finns en del kvarstående äldre träd. Den yngre kyrkogården omges av en trädkrans planterad i mitten av 1900-talet med äldre hamlad lind (nr 16-22, 26-34). Här växer även en del solitära träd; äldre ek (nr 23, 24) och äldre bok (nr 25, 35), se s. 9.

Gravarna ligger glest med en förtätning söder om kyrkan. Den norra sidan av kyrkogården saknar synliga gravar. En minneslund anlades 2000 på den yngre delen av kyrkogården. Den är utformad som en halvcirkel belagd med kalkstensflis, med en lykta, samt en sten med Kristusmonogram. Halvcirkeln är i rundningen omgiven av låga buskar av tuja.

Hogrän kyrka och kyrkogård fotograferad från ovan. Foto Pär Malmros, Visby stift 2019.

Hogrän kyrkogård fotograferad från sydväst. Foto ES 2020.

Parkområdet väster om kyrkan är bevuxen med äldre träd, bland annat gran. Foto ES 2020.

Den västra mursträckningen har stenar av olika dimensioner. Den anlades troligen under 1700- och 1800-talen. Foto ES 2020.

Den södra mursträckningen. Foto ES 2020.

Den östra och norra mursträckningen. Kyrkogården omges av spridda äldre träd som är rester av en tidigare trädkrans. Foto ES 2020.

Ingången i söder med en vacker grind i smidesjärn och stolpar i murad kalksten med klot. Foto ES 2020.

Ingången i väster har samma typ av grind som ingången i söder. Foto ES 2020.

Ingången från norr har en järngrind i smidesjärn och järnstolpar. Foto ES 2020.

Till kyrkan leder gångar med stenplattor från väster och söder. Den södra gången. Foto ES 2020.

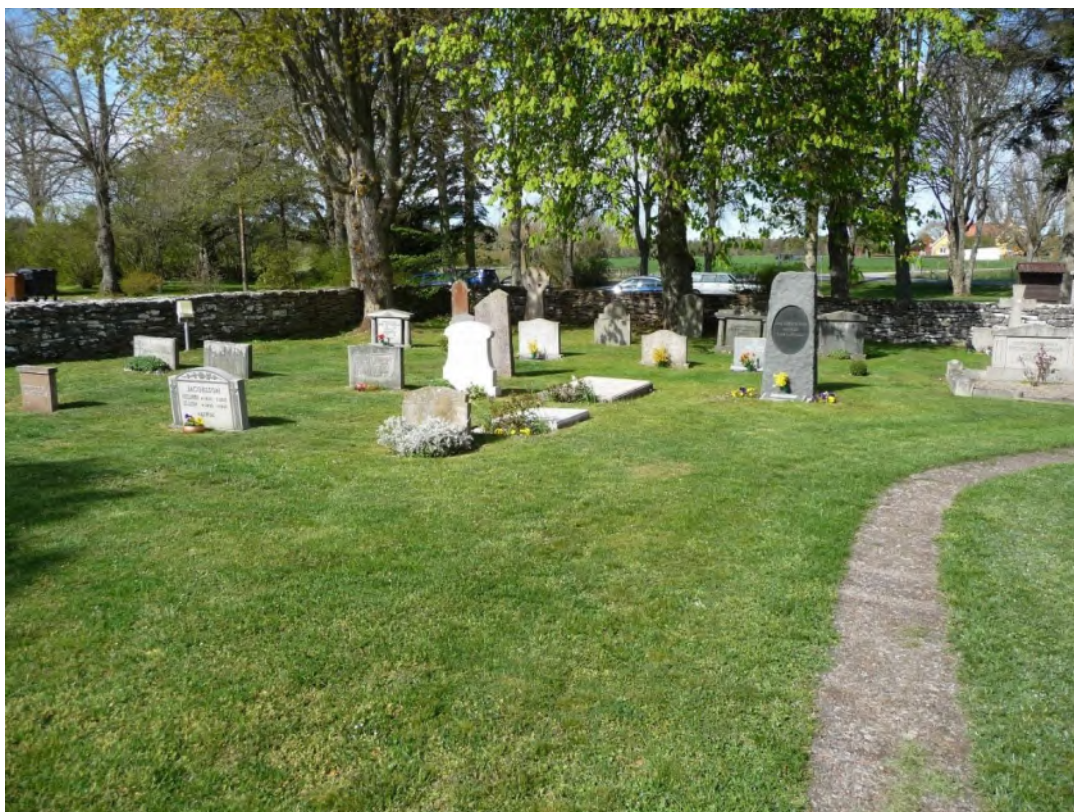
Den västra gången. Foto ES 2020.

Den sydöstra delen av kyrkogården. Foto ES 2020.

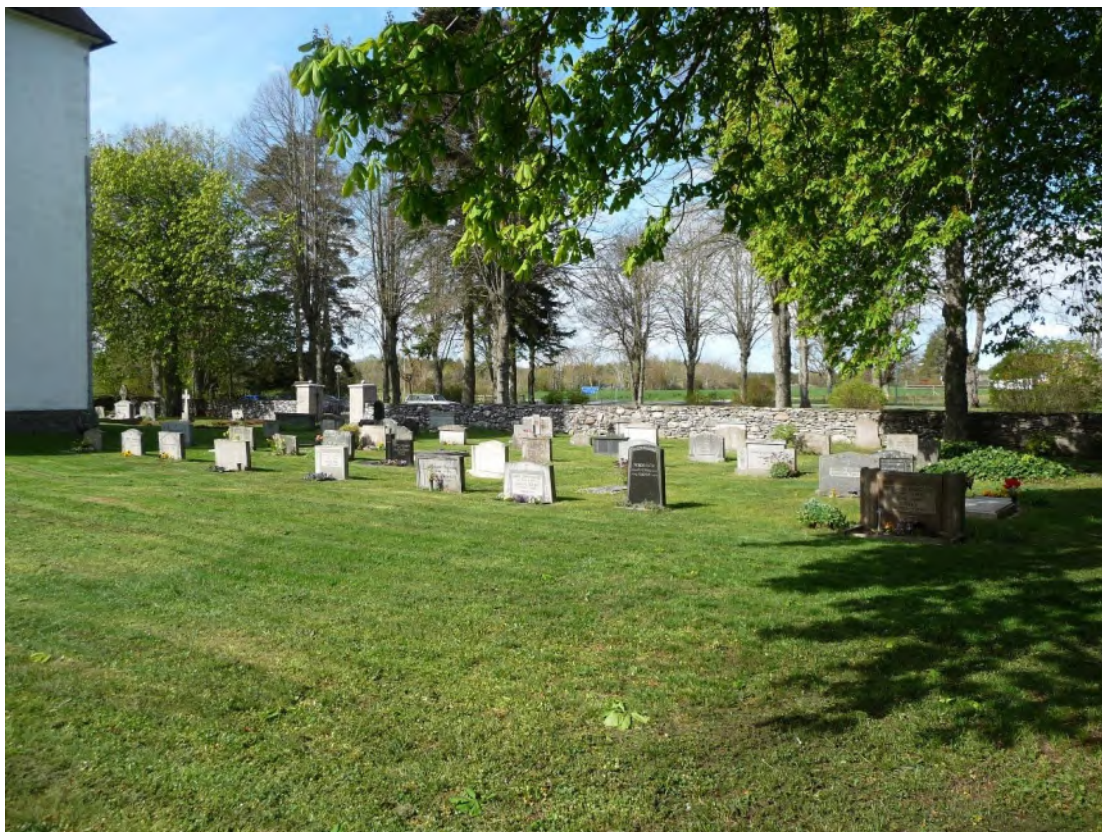
Den södra delen av kyrkogården. Foto ES 2020.

Den sydvästra delen av kyrkogården. Foto ES 2020.

Centralt på den södra delen av kyrkogården finns många högresta gravvårdar. Foto ES 2020.

Den nordvästra delen av kyrkogården fotograferad från öster. Foto ES 2020.

Den nordvästra delen av kyrkogården fotograferad från väster. Foto ES 2020.

Den norra delen av kyrkogården. Foto ES 2020.

Den östra delen av kyrkogården. Här är den tidigare trädkransen bäst bevarad. Foto ES 2020.

Högresta gravvårdar sydost om kyrkan. Till väster står en gravvård i öländsk kalksten med 'horn' från 1878 och till höger gravvårdar i svart granit från 1903-17. Den längst till höger har formen av en obelisk. Gravvårdarna är utpekade som kulturhistoriskt värdefulla som tidstypiska. Foto 2020.

Gravvård i granit med kraftig ram och en beläggning med grus. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull som en sentida grusgrav. Foto ES 2020.

Gravvård av röd ölandskalksten med 'horn' från 1878. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin ålder och utformning. Foto ES 2020.

Gravvård med hög sandstenssockel och infälld marmorplatta. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin utformning. Foto ES 2020.

I det öppna ängsområdet norr om kyrkan ligger minneslunden, anlagd 2000. Området omges av ett trästaket och en trädkrans med lind. Här finns också några solitära träd. Foto ES 2020.

Ingång söder om det tidigare sockenmagasinet. Foto ES 2020.

Från ingången leder en gång med stenplattor till kyrkogårdens norra ingång. Foto ES 2020.

Minneslunden fotograferad från väster. Foto ES 2020.

I fonden syns det tidigare sockenmagasinet. Närmast syns minneslunden. Foto ES 2020.

Kyrkobyggnaden

Kyrkans huvuddrag

Hogrän kyrka kan med sitt låga murade torn och sin tornhuv med klockvåning intill de låga takfallen ge intryck av en relativt liten kyrka, men så är inte fallet. Långhuset är ett av de bredaste på Gotland som inte delas upp i sidoskepp med kolonner.

De flacka sadeltaken ger exteriören en vilande horisontell karaktär, trots att arkitekturen i fönster och portaler nästan genomgående är tydligt gotisk, med stora masverksfönster åt söder. Det låga murade tornet framstår som ett anspråkslöst fundament till ett planerat torn med mer än dubbelt så höga murar, men portalen på dess norra sida, som är romansk och äldre än kyrkans övriga och med sina kolonner inte lika anspråkslös som tornet, vittnar om en något mer komplicerad byggnadshistoria. Så gör även de inmurade murstenar, vars reliefbilder och omfattningsbågar syns i fasaderna, vilka är återanvända från en äldre stenkyrka. Interiören visar ett enhetligt gotiskt kyrkorum. En viss skevhet i planen och att triumfbågen välver sig på en lägre nivå än de höga valven skulle möjligen kunna påminna om att kyrkan har en tidigare byggnadshistoria och ändrade planer, men de är inga iögonenfallande saker. Ett utmärkande drag för kyrkorummet är dess samlade färgskala. Det finns inga kalkmålningar – tvärtom täcks murar och valv av en jämförelsevis tjock puts med slät yta – och inredningen domineras av klassicismens gråtoner, erinrande om marmor och som en anpassning till kyrkans ståtliga altaruppsats, ett av de kanske främsta av de verk altaruppsatser av sandsten som producerades i Burgsvik för flera av öns kyrkor. 1600- och det tidiga 1700-talets granna färger och blomsterdekor förkommer, och dessutom av hög kvalitet, men är inte lika framträdande. Till 1800-talets inslag hör orgeln i för tiden utmärkande nyklassicism, ställd på en av öns få bevarade orgelläktare. Sådana byggdes under 1700- och 1800-tal i de flesta kyrkor men har sedan i regel rivits under 1900-talet för att lyfta fram den medeltida arkitekturen.

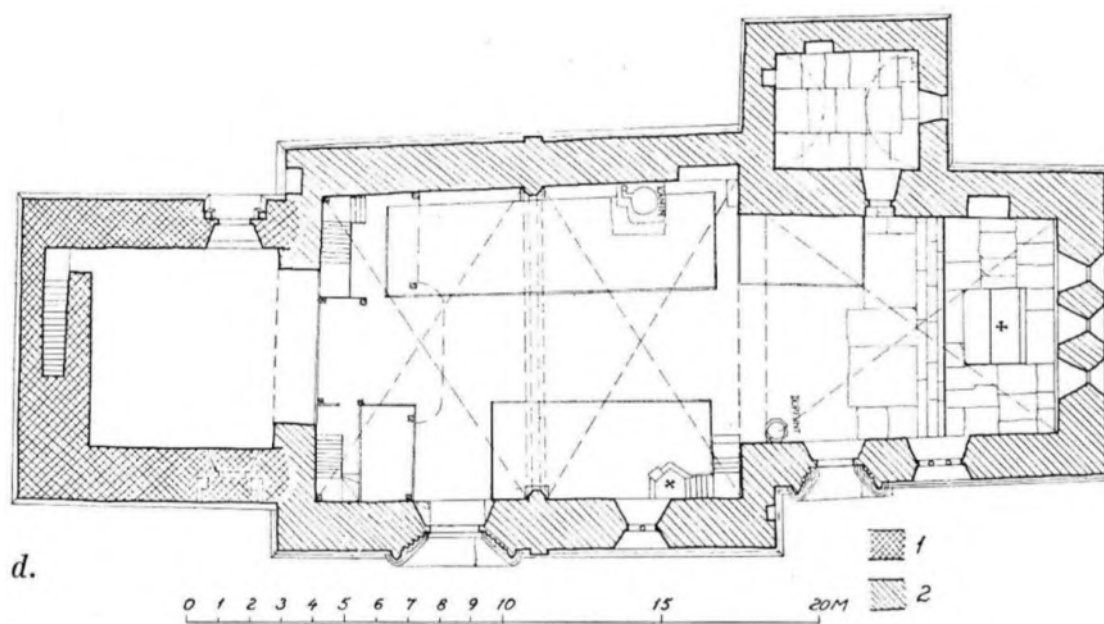
Kyrkan ur luftperspektiv från nordväst. Foto Pär Malmros 2020. Visby stift.

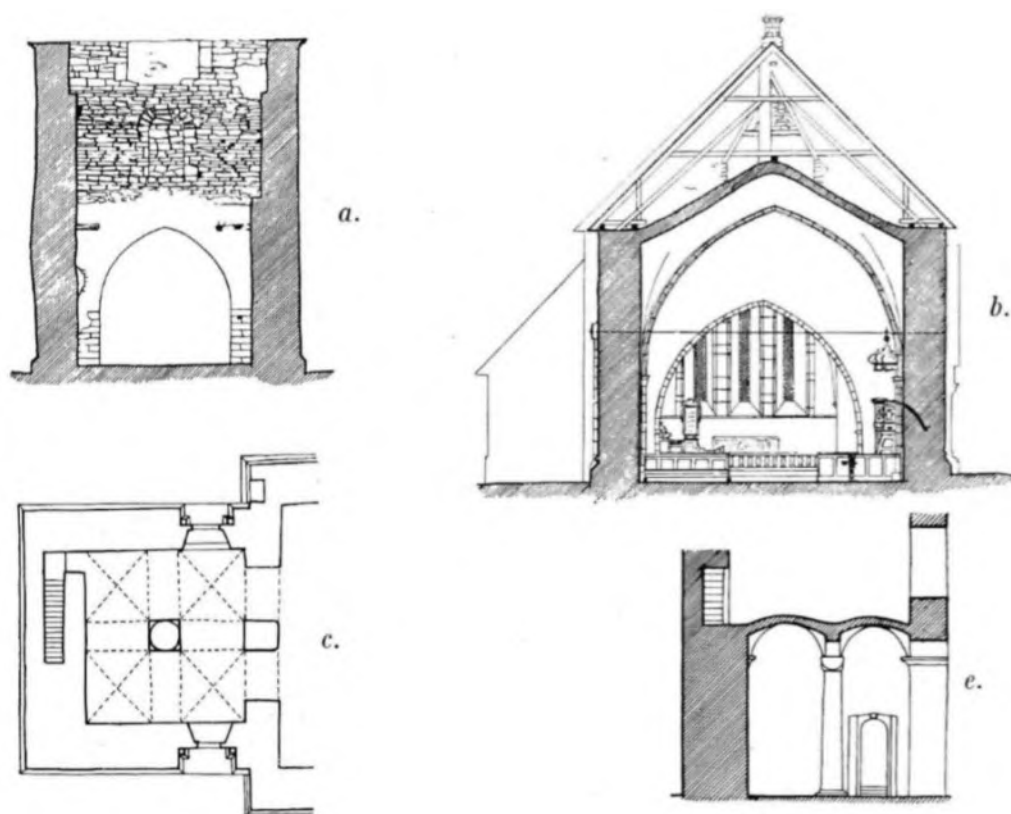
Exteriör från sydöst. Foto JL 2020.

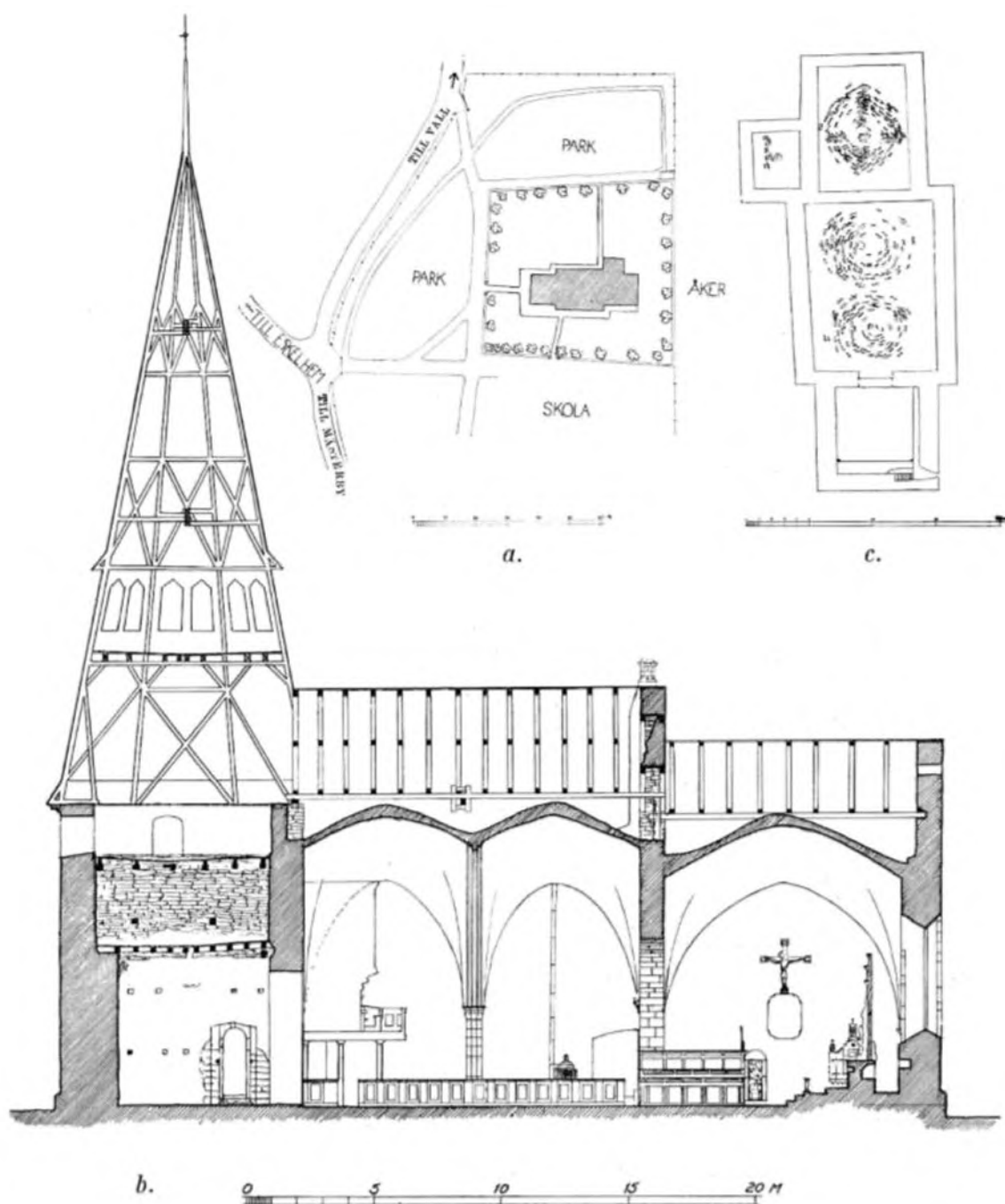
Exteriör från sydväst. Foto JL 2020.

Plan. Uppmätning K. J. Karlström och E. Persson 1928. Efter Sveriges Kyrkor, Gotland band III, volym 54, 1942. Byggnadsperiod 1: 1200-talets förra hälft eller mitt. – 2: omkring 1300.

Tvärsektion av tornet mot öster och långhuset mot öster. Uppmätning K. J. Karlström och E. Persson 1928. Rekonstruktioner av tornets ursprungligen planerade valvsystem, plan och sektion. Det planerade systemet lämnades sannolikt när nuvarande långhus uppfördes. Planen är därför missvisande. Det nuvarande långhuset borde inte ha ritats ut och bågöppningarna borde ha legat i linje med tornets innerväggar, inte med den nuvarande tornbågen som de gör här. Efter Sveriges Kyrkor, Gotland band III, volym 54, 1942.

Sektion mot norr samt situationsplan och valvplan. Uppmätning K. J. Karlström och E. Persson 1928. Efter Sveriges Kyrkor, Gotland band III, volym 54, 1942.

Byggnadshistorik

I analogi med vad som är känt som en vanlig företeelse för tidigmedeltida kyrkor på Gotland och andra delar av Sverige kan man anta att den första kyrkliga etableringen utgjordes av en träkyrka, men om någon sådan är ingenting känt. Den nuvarande kyrkan har dock haft en känd föregångare, varav material har återanvänts i den befintliga kyrkans murar. Dekorativa detaljer av utsmyckning och fönsteromfattningar är sparades från överputsning vid slutet av 1800-talet. Sannolikt motsvarade långhusets mått ungefär bredden på tornet. Kyrkan tillhörde den äldsta gruppen av murade kyrkor på ön vilkas fasader pryddes av huggna reliefer och dekorativt formade fönsteromfattningar. Ingen sådan kyrka finns bevarad, men återanvänd mursten visas upp i flera yngre kyrkors fasader. Sannolikt byggdes denna under 1100-talets mitt eller strax därefter. En av dess portaler är sannolikt återanvänd i sakristians ingång. Sannolikt hade långhuset en västportal. Enstaka stenblock förekommer i tornet, vilka alla bör ha kommit från den äldsta kyrkans västgavel som borde ha rivits när tornet byggdes. En av stenarna kan ha ingått i en portal, vilket då skulle tala för att den äldsta kyrkan hade västportal. Triumfkrucifixet och dopfunten kan ha stått i denna kyrka.

Under 1200-talets förra hälft eller mitt tillkom tornet. Det fick portaler i söder (nu igenmurad) och i norr vilket visar att det följde den på Gotland vanliga principen under 1200-talet att tornet byggdes som en förlängning åt väster av långhuset, vars sydportal sattes igen. Spår i murverket av ett planerat, men sannolikt inte fullföljt valvslagningssystem stärker principen av tornet som en förlängning av långhuset. Med tydlig förebild från S:t Pers kyrka i Visby skulle tornets bottenvåning delas i fyra valv, burna av en mittkolonn. Sannolikt välvdes även långhuset på ett liknande sätt. Murverket tyder på att tornet öppnade sig med sin fulla bredd mot långhuset men sannolikt med en pelare eller kolonn i öppningens mitt. Ett kapitel som nu fungerar som bas till dopfunten kan ha hört till denna kyrka.

Omkring år 1300 uppfördes en ny kyrkobyggnad och den gamla revs, utom tornet. Till skillnad från många andra kyrkor på Gotland byggdes den nya inte i etapper utan kor och långhus synes ha tillkommit i en sammanhängande byggnadsetapp. Vissa skevheter i planen – bland annat är korets norra mur förskjutet en meter åt norr jämfört med tornet – talar för att den nya kyrkan byggdes kring den gamla och att den möjligen också hade en något skevande form. Det nya långhusets mur ansluter symmetriskt till tornet, men för att inte nordmuren skall bli alltför snett skärande har en nisch sparats ut kring det norra sidoaltaret så att det kunnat bli lika brett som det i söder, dock med följd att triumfbågen hamnat snett i förhållande till långhusets valv. Planen för tornet ändrades. En tornbåge togs upp istället för två, men något valv kom aldrig till stånd inne i tornet. Planen var rimligen att tornet skulle göras högre än det tidigare var planerat. I vilken mån tornet någonsin varit högre är inte känt, men även om inget tyder på det kan det inte heller uteslutas att det någon gång har rämnat. Långhuset saknar mittkolonn, men den i förhållande till korvalvet omotiverat låga triumfbågen talar för att dess höjd är anpassad för en konsol för en valvbåge till en mittkolonn. Av någon anledning, förmodligen inför svårigheten att förena valvkonsolen med triumfbågen som inte var centrerad, beslöt man djärvt att slå valven tvärs över långhuset, vars murar förstärktes med pilastrar på insidan och grunda strävpelare på utsidan. Korets södra fönster har en rikare form än de övriga. Sittnischen under fönstret förefaller ha fått byggas om och förses med rak övertäckning istället för den annars brukliga spetsiga, vilket talar för att fönstret är insatt i efterhand eller i ett sent skede av kyrkobygget. Rik förekomst av färgat glas nedanför fönstret visar att det haft glasmålningar. Utvändiga murnischer anordnades vid korportalen och vid den norra tornportalen, som alltså fortsatt avsågs vara i fullt bruk. Under

1400-talet försågs sakramentsskåpet i korets norra mur med sina trädörrar. År 1443 göts en klocka, som i dag hänger i Vall kyrka, men enligt inskriften är skänkt av gårdar i Hogrän, vilket talar för att den vid något tillfälle förts till Vall från Hogrän. Inget är känt om hur tornets övre del var utformad före 1700-talet och om det till exempel aldrig blev färdigbyggt eller till exempel sänktes efter ett ras.

År 1616 genomgick kyrkan en reparation. Från 1634 och ett årtionde framåt genomgick kyrkorummets inredning en genomgripande förnyelse. Då tillkom ny altaruppsats, predikstol samt korbänk och annan bänkinredning. Kompletteringar och målningsdekor följde under slutet av seklet och under 1700-talet, bland annat en klocka 1685. Senast år 1766 var tornets bottenvåning sannolikt avskild från långhuset eftersom det då anordnades för sädesmagasin. År 1783–84 uppfördes en ny tornhuv. För dess förnyelse utfördes ritningar vid Överintendentsämbetet i Stockholm. Ritningen är ett exempel på dispens mot det då rådande förbudet att bygga höga och spetsiga tornhuvar av trä. Det gavs ofta på Gotland med hänvisning till att tornen fungerade som sjömärken. Den nya huven gestaltades på ritningen efter förebild av en klassisk obelisk. Samtidigt ommurades krönet på det låga tornet och försågs med nuvarande gluggar. Arbetet utfördes av murmästare Johan Chemnitz och tornbyggare Mårten Suderbys. Vid en senare tidpunkt sannolikt i slutet av 1840-talet sänktes yttertaken, vilket närmast torde varit en förutsättning för att ge den nya huven rättvisa. Med den obeliskartade huven och de flacka sadeltaken hade kyrkan fått en av nyklassicismen präglad exteriör.

År 1834–35 byggdes läktaren. På denna placerades orgeln 1859–60 och läktaren förändras, sannolikt utvidgningen mitt för orgeln. År 1850–51 hade nytt altarskrank anskaffats. Yttre förändringar genomfördes i slutet av 1800-talet. Då tillkom nya masverk i fönstren. Fasaderna putsades, men stenarna från äldsta kyrkan lämnades synliga. Ny tornhuv färdigställs 1918 efter ritning av byggmästare Nils Pettersson. Den klassicistiska formen ersätts av en gestaltning i anslutning till vad som ter sig som gotländsk tradition.

Förslag till ny tornhuv, ritad vid Kungl. Överintendentsämbetet 1781, formad som en obelisk efter förebild av Carl Hårlemans tornhuv på Ångsö kyrka, vilken i sin tur var en förenklad modell av Tessins spira på Västerås domkyrka. Efter Hansson 2005–2006. Till höger exteriör från nordväst med tornhuvens utseende mellan 1784 och 1913. Foto cirka 1910. ATA, K-byråns fotografisamling.

Exteriör från söder med tornhuvens utseende mellan 1784 och 1913. Foto ca 1910. ATA, K-byråns fotografisamling.

Exteriör från söder. Teckning av Per Arvid Säve 1852., UUB, Alvin.

Detalj av Säves teckning från 1852, visande masverkens skick innan de restaurerades på 1860- eller 1880-talet, samt murverket med synliga inmurade äldre fönsteromfattningar.

Sydfasaden. Foto Olof Sörling 1891. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Till vänster: Långhusets sydportal. Foto Einar Erics 1914. RAÄ, Kulturmiljöbild. Dörrblad ca 1881-1953.
Till höger: Exteriör från sydöst. Foto Alfred Edle 1928. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Nulägesbeskrivning

Exteriör

Kyrkan består av kor, långhus och ett torn, vars murade del knappt når över långhusets sidomurar, men vars höga tornhuv gör att kyrkan ändå markerar sig i landskapet. Kyrkan är murad av kalksten, putsad och kalkad med undantag för omfattningar, hörnkedjor och enstaka byggnadsdetaljer i fasaderna som är återanvända från en tidigare murad kyrka på platsen. Portalerna har rikt profilerade omfattningar. Fönstren är spetsbågiga och mot söder försedda med hugget masverk, i sitt nuvarande skick nyhuggna på 1800-talet, sannolikt efter de medeltida. Gluggarna högst upp i tornmuren har tryckta bågar, formade i slutet av 1700-talet. Tornet och sakristian har annan sockelhöjd än övriga delar, tornet för att det är äldre, sakristian sannolikt för att den äldre kyrkans sockel återanvänts här. Taken täcks av tegel, sannolikt seden de sänktes till nuvarande vinkel, lägre än den ursprungliga, vilket troligen skedde 1840. Tornhuven täcks av bräder. Den fick sin nuvarande form 1918. Vid nybyggnaden detta år försågs den med parställda ljudgluggar under ett utskjutande tak, vilket den gamla saknade kring klockvåningen uppe i huven. Mitt på långhusmurarna sitter utskjutande kontreforter i huggen sten, för att öka stabiliteten kring valvens vida gördelbåge – något ovanligt på gotländska landskyrkor. Ankarslutar i järn är synliga på fasaden som följd av de dragstag som spändes över rummet vid 1800-talets mitt för att öka stabiliteten, så som skedde med många kyrkor på Gotland vid den tiden.

Sydfasaden från sydöst. Foto JL 2020.

Exteriör från nordväst. Foto Rebecka Svensson 2008, Visby stift, respektive JL 2020.

Exteriör från nordöst. Foto Rebecka Svensson 2008, Visby stift.

Korportalen och korets södra fönster. Foto JL 2020.

Korportalens tympanon. Foto JL 2020.

Korportalens västra och östra poster. Foto JL 2020.

Korportalens västra och östra kapitälband. Foto JL 2020.

Korportalens nedre del med nisch i långhusets östra mur. Foto JL 2020.

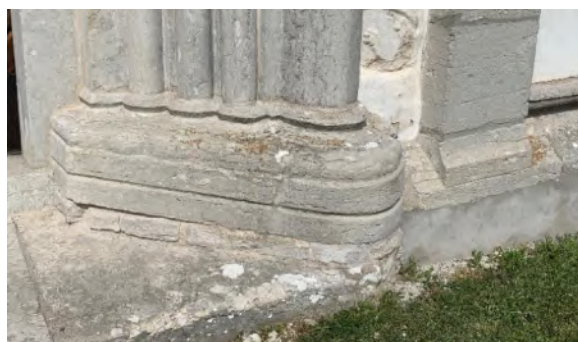
Långhusportalen. Foto JL 2020.

Långhusportalens tympanon. Foto JL 2020.

Långhusportalens västra och östra kapitälband. Foto JL 2020.

Långhusportalens västra och östra basband. Foto JL 2020.

Långhusportalens östra basband, yttersidan, samt till höger bas till kontreforten mitt på södra långhusfasaden. Foto JL 2020.

Till vänster övre delen av kontreforten mitt på långhusfasaden, till höger övre delen av motsvarande kontrefort mitt på norra långhusfasaden. Foto JL 2020.

Kontreforten på norra långhusfasaden. Bas och anslutning till långhusets sockel. Foto JL 2020.

Sakristians sockel, sannolikt med återanvända delar från den äldre kyrkan. Ovan västra och till vänster östra sidan. Foto JL 2020.

Tornets nordportal. Foto JL 2020.

Tornportalen från väster med nisch i långhusets västra gavel. Till block i tornportalens omfattning med fragmentarisk relief, visande att västgaveln haft reliefer som spolierades vid tornbågens upptagning, vilket talar för att det romanska långhuset haft västportal. Foto JL 2020.

Läget för tornets tidigare sydportal, igenmurad vid det gotiska långhusets tillkomst varvid bland annat ett block med relief från den rivna kyrkan användes. Foto JL 2020.

Relief från bågfris i den äldre kyrkan, inmurad på platsen för den tornets sydportal. Foto JL 2020.

Sakristians östra fönster med båge från en fönsteromfattning i den äldre kyrkan. Till höger korets trefönstergrupp. Foto JL 2020.

Södra fasaden. Inmurade detaljer från den äldre stenkyrkan. Foto Pär Malmros 2020. Visby stift.

Interiör

Invändigt utmärks rummet av den stora spännvidden för långhusvalvet och av den diskreta färgskalan i något av en classicistisk anda, samt av den resliga altaruppsatsen framför trefönstergruppen i öster och den monumentala orgeln på läktaren i väster. Rummets mur- och valvytor är putsade, med en slät puts, utom i bågar och vissa omfattningar som är i huggen sten. Triumfbågen är låg i förhållande till valvhöjden, vilket talar för att man ursprungligen avsåg att långhuset skulle delas i två skepp. Bågen ligger också snett i förhållande till långhuset och på norra sidan om bågen finns en nisch som saknar motsvarighet på den södra. Skälet är sannolikt att få plats med sidoaltare av samma bredd på bägge sidor. Inredningen är från olika tider. Utöver några medeltida föremål är de flesta föremålen från 1600- eller 1800-talet.

Till sakristian leder en portal, som möjligen innehåller delar från den tidigare kyrkan. Sannolikt är dörrbladet med järnbeslagen dekor medeltida, men använd för någon av nuvarande kyrkans portaler. Sakristian täcks av tunnvalv och har förvaringsnischer i ytterväggarna.

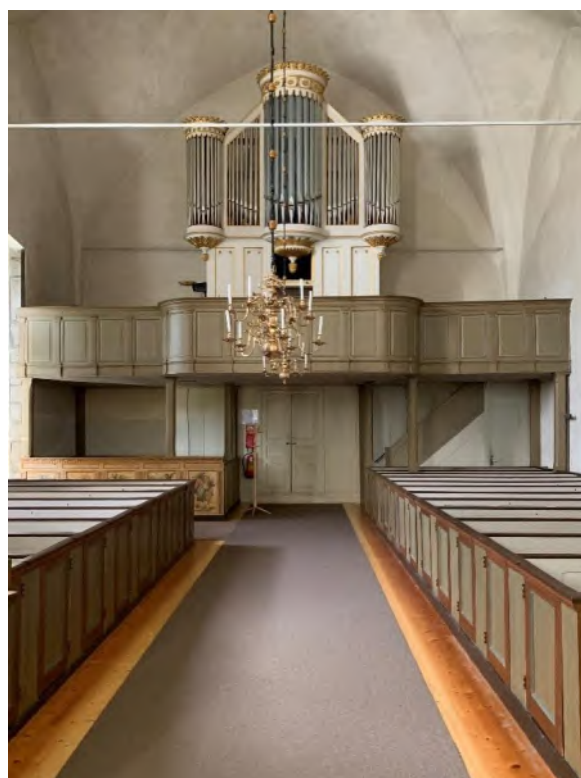
Tornbågen tillsluts av en trävägg med dörr mitt under orgelläktaren. Tornets nedervåning används som entresolerat magasin och förvaringsplats. Mitt emot portalen i norr syns i södra muren spår av tornets igenmurade sydportal. Via murtrappan, som är skadad eller ofullbordad vid sin övre mynning, nås den första övervåningen, vars täta bjälklag saknar golvbrädor. En igenmurad öppning i östra muren har lett in till den tidigare stenkyrkans långhusvind. Stegar leder vidare uppåt. Den översta våningen innanför tornmurarna har tre mindre ljudgluggar, sannolikt upptagna eller möjligen omgjorda på 1700-talet och en troligen då igensatt tidigare öppning till kyrkvinden. Gluggarna saknar luckor, golvet är ett tätat däck med avrinning och murarna i denna våning är putsade, allt sannolikt för att tidigare ha utgjort klockvåning. Det finns inga spår som tyder på att tornmurarna före 1700-talet skulle ha varit högre än nu. Den nuvarande stora huven har en våning, varifrån man når kyrkvinden, innan man kommer till den rymliga klockvåningen innanför gluggarna under skärmtaket. Långhus- och korvindarna takstolar förnyades till stor del när yttertakens vinkel sänktes. Vindsöppningen mellan kor och långhus är igensatt till sin övre del som hamnade ovanför det sänkta yttertaket.

Interiör mot nordöst. Foto JL 2020.

Interiör mot sydöst. Foto JL 2020.

Interiör mot väster sett från koret, till höger interiör av långhuset mot väster. Foto JL 2020.

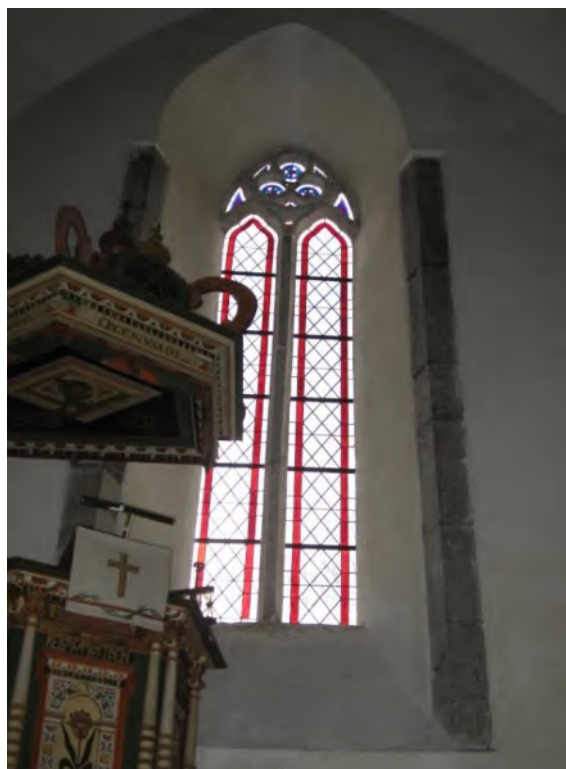
Interiör mot väster. Foto JL 2018.

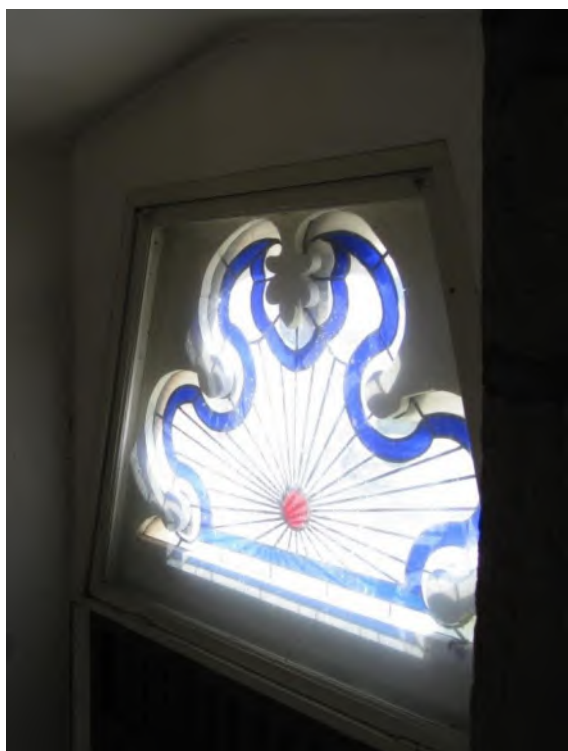
Pilaster på långhusets norra resp. södra sida. Foto JL 2020.

Valvkonsol i långhuset. Foto Rebecka Svensson 2008, Visby stift. Till höger triumfbågen och långhusvalven. Foto JL 2020.

Korets södra fönster och långhusets fönster med färgat glas från 1800-talets andra hälft. Foto Rebecka Svensson 2008, Visby stift.

Fönster i långhusportalens övre del med färgat glas från 1800-talets slut, återinsatt 1992-93 efter att ha avlägsnats på 1950-talet. Till höger korportalens innersmyg. Foto Rebecka Svensson 2008, Visby stift.

Ingången till sakristian från koret. Troligen återanvänd portal från tidigare kyrkan. Foto JL 2020.

Sakristiedörren med medeltida järnbeslag. Dörren troligen formad av delar till en dörr i en större portal. Foto JL 2020. Till höger reliefhugget block i sakristieingångens innersmyg. Foto Rebecka Svensson 2008, Visby stift.

Interiör av sakristian mot nordöst. Foto JL 2020.

Interiör av sakristian mot väster. Till höger murnischer i sakristians nordvästra hörn. Foto JL 2020.

Motsvarande utformning före 2012. Foto Rebecka Svensson 2008, Visby stift.

Tornets bottenvåning, interiör mot öster. Foto JL 2020.

Tornets bottenvåning, interiör mot väster. Foto JL 2020.

Tornets bottenvåning mot norr med nordportalens innersmyg. Till höger rummets sydöstra hörn sett mot sydöst med läget för tornets sydportal mellan trästolparna i muren till höger. Foto JL 2020.

Tornets bottenvåning. Rummets nordöstra del sedd mot öster. Till vänster nordportalens, till höger tornbågen. Urgröpningen i murverket visar hur tornets mur till vänster har fortsatt österut utan avbrott vidare i det lika breda tidigare långhuset. Foto JL 2020.

Tornets bottenvåning. Entresolvåning i rummets sydöstra del. Vy mot sydöst, snett uppåt. Foto JL 2020.
Entresolvåningen mot öster med övre delen av brädinklädnaden för tornbågen i fonden. Foto Rebecka Svensson 2008, Visby stift.

Tornets bottenvåning, sedd uppåt mot norr. I bildens mitt visar muren platsen för en valvkonsol. I den vänstra kanten anas ett valvanfang i rummets nordvästra hörn. Foto JL 2020.

Murtrappa i västra muren, sedd uppåt mot söder. Till höger trappmynningen i tornets första övervåning. Foto JL 2020.

Tornets första övervåning mot väster. Den västra muren är tunnare ovanför bjälklaget, men bredare vid murtrappans mynning. Foto JL 2020.

Tornets första övervåning mot norr. Foto JL 2020.

Tornets första övervåning mot öster med igenmurad öppning till vinden i det tidigare långhuset. Foto JL 2020.

Tornets andra övervåning mot sydväst. Foto JL 2020.

Tornets andra övervåning mot öster med igenmurad tidigare öppning mot nuvarande långhusvinden. Foto JL 2020.

Tornhuvens nedre del, sedd mot sydväst. Foto JL 2020.

Tornets nedre del, öppning mot långhusvinden. Till höger klockvåningen mot öster. Foto JL 2020.

Klockvåningen mot sydväst. Foto JL 2020.

Klockvåningen. Klockorna samt, till höger, vy upp i tornhuvens övre del. Foto JL 2020.

Igenmurning mellan tornets andra övervåning och långhusvinden, sedd från långhusvinden mot sydväst. Foto JL 2020.

Långhusvinden sedd mot väster med valvens ovansida mot norr. Foto JL 2020.

Långhusvindens övre del sedd mot väster. Foto JL 2020.

Triumfbågmurens gavelröste samt skorstensstocken sett från långhusvinden. Öppningen mellan vindarna är till sin övre del igensatt i samband med sänkningen av yttertaket. Foto JL 2020.

Triumfbågmurens röste. Den murade öppningens bärande högben sett mot norr med äldre panelbrädor. Till höger triumfbågmuren röste, södra delen sedd från korvinden. Foto JL 2020.

Korvindens norra sida med del av valvets ovansida, sett mot nordöst. Till höger korvindens övre del mot öster. Foto JL 2020.

Inredning och inventarier

Trots det övergripande intrycket av en enkel inredning i dova färger framkommer flera föremål med rik dekor i en omfattande färgskala. Altaret är putsat utom hörnkedjorna och altarskivan. En större men enkelt formad sittnisch finns på korets södra sida medan den norra har ett stort sakramentsskåp, kanske från 1400-talet, med rikt utformat snidat krön. Altaruppsatsen i sandsten från Peter van Eghens verkstad, målad 1638, krönt med Christian IV:s monogram och länsherrens vapen, visar i sin uppbyggnad och dekor en brytningstid mellan senrenässansen och en mer monumental barockstil. Predikstolen från 1637 målades 1674. Bänkinredningen från olika tider och utförande. Korbänken i detaljerad senrenässansdekor rymmer inom sig delar av en medeltida sittbänk. Övriga bänkar har huvudsakligen sparsamt formade dörrar, varav några har en ovanligt rik blomsterdekor, troligen från 1600-talets slut. Måleriet på inredningen togs fram 1953-54 under en enhetlig brun färgsättning från 1800-talet. Läktaren från 1834-35 gavs en ny färgsättning 1953-54 i anslutning till övrig inredning och dess södra trappa togs bort.

Triumfkrucifixet från 1100-talets mitt eller senare del. Färgsättningen från 1953-54 ersatte tidigare från 1881-82. Utöver baksidan återstår endast fragment av den ursprungliga färgen. Krucifixet flyttades på 1930-talet från korets norra mur till triumfbågen. Dopfunten från 1100-talets senare del i sandsten med reliefer. Dess sockelsten utgör ett tidigare kapital från en kolonn, sannolikt från den äldre stenkyrkan. Spår finns av sannolikt ursprunglig färg. För att ge funten en stramare form under 1800-talet höggs fotens skulpterade huvuden bort liksom den sida av cuppan som vändes mot väggen och funten målades grå. Orgeln från 1859-60 byggdes om 1953-54 och restaurerades 1995-97. En skulpterad likbår i trä, enligt inskrift färdiggjord av Fredrik Liljegren (Friedrich Lilliegren), Alvede, Hogrän, 1820, står i tornet. Bland övriga inventarier märks bland annat fattigstocken från 1700-talet och en lös vigvattensskål från medeltiden. Klockorna är från 1685 och 1962.

På Gotlands Museum finns flera föremål från kyrkan. Olika delar finns av medeltida, fem meter långa kyrkbänkar. Under korgolvet påträffades 1953-54 bland annat ett alnmått samt bitar av glasmålningar nedanför södra korfönstret. En äldre brudkrona, som redan i mitten av 1700-talet var gammal, såldes 1906 till Nordiska Museet.

Altaruppsats, tillverkad i början av 1600-talet av Peter van Eghens verkstad. En snarlik finns i Hablingbo kyrka. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2004-06, Visby stift.

Nattvarden, detalj av altaruppsatsen. Foto JL 2018.

Till vänster: Altarets baksida med nisch. I muren rakt bakom altaret nedanför fönstret sitter en murnisch. Till höger altartavlans baksida med inskrift från restaureringen 1953-54. Foto JL 2018.

Till vänster: Sittnisch i korets södra mur. Dess raka övertäckning, tyder på att fönstret ovanför är förstorat. Foto JL 2018. Till höger: Nisch i långhusets nordöstra hörn, troligen för att ge mer plats åt ett tidigare sidoaltare. Foto JL 2020.

Sakramentsskåp i korets norra mur, fronten troligen från 1400-talet. Foto JL 2020 resp. Bo-Göran Kristoffersson 2004-06, Visby stift.

Sakramentsskåpet invändigt samt den nedre foderbrädan sedd underifrån med tapphål under varje båganfang, möjligen för kolonner som med bågarna bildat en arkad. Det kan inte uteslutas att brädan är äldre än fronten och återanvänd från annat sammanhang. Foto JL 2020.

Predikstol, tillverkad 1637, målningen från 1674 restaurerad 1953-54 under färgsättning i brunt från 1800-talet. Foto JL 2020.

Till vänster: Predikstolen. Den nuvarande höga placeringen, till hälften framför fönstret, är sannolikt inte ursprunglig, möjligen tillkommen efter av läktarbygget på 1830-talet. Foto JL 2020. Till höger: Predikstolskorgen. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2004-06, Visby stift.

Predikstolens ljudtak, sett från väster och underifrån. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2004-06, Visby stift.

Korbänk från 1600-talets förra hälft, inneslutande medeltida delar, sannolikt från en tidigare korbänk. Ombyggd, senast 1953-54. Målningarna av Johan Bartsch d.y., troligen från 1674, restaurerade 1953-54. Foto JL 2020.

Detalj av korbänkens sidostycke. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2004-06, Visby stift.

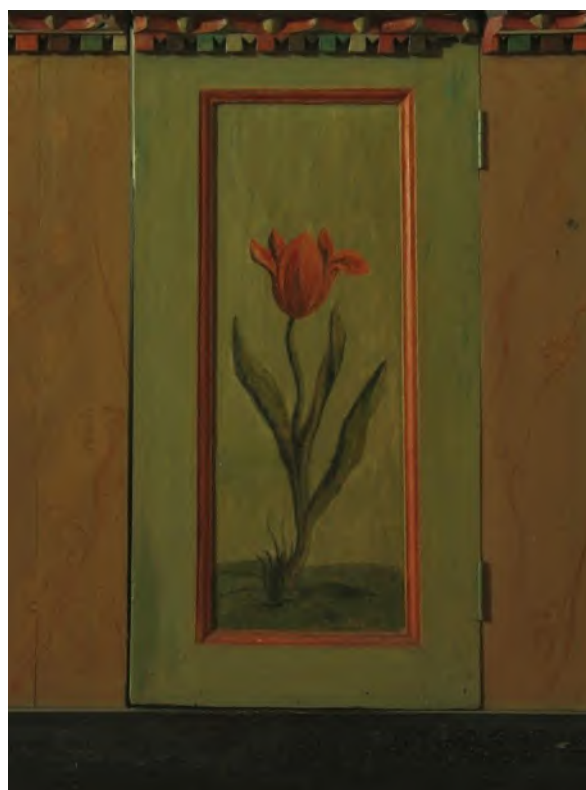
Front till medeltida sittbänk, ingående i korbänken från 1600-talet. Foto JL 2020. Till höger detalj, foto Bo-Göran Kristoffersson 2004-06, Visby stift.

Detaljer av korbänken. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2004-06, Visby stift.

Bänk under läktaren med målningar från 1700-talet, före 1953-54 del av korbänken. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2004-06, Visby stift.

Detaljer av bänken under läktaren. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2004-06, Visby stift.

Bänkinredning från 1953-54 med dörrar från tidigare bänkinredning, målade på 1700-talet. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2004-06, Visby stift.

Bänkinredningen innanrede. Till höger den södra pilastern bas. Foto JL 2020.

Triumfkrucifix, tidigmedeltida, restaurerat 1881–82 och 1953-54. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2004–06, Visby stift.

Triumfkrucifixets baksida med måleri från 1600- eller 1700-talet, restaurerat 1953-54. Till höger nummertavla från 1747. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2004–06, Visby stift.

Dopfont från 1100-talets mitt, tillskriven anonymmästaren Byzantios. Fundamentet utgör ett upp och nervänt kolonnkapitäl. Foten (skaftet) omhuggen på 1800-talet. Foto JL 2020.

Dopfontens fundament. Foto JL 2020.

Detalj av dopfuntens cuppa. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2004-06, Visby stift.

Till vänster: Detalj av dopfuntens cuppa. Foto JL 2020. Till höger: Skulpterat huvud i sten, funnet i tornet 1961, troligen en under 1800-talet borthuggen detalj från dopfuntsfoten. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2004-06, Visby stift.

Orgelfasad från 1859–60 på läktare från 1834-45. Ljuskronorna anskaffades 1794. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2004-06, Visby stift. Till höger undersida av den ena sidoutturellen. Foto Rebecka Svensson 2008, Visby stift.

Likbår i trä, gjord av Fredrik Liljegren, Alvede, Hogrän, 1820. Foto JL 2020.

Till vänster: Skulpterat huvud på änden av likbärens ena bärhandtag. Foto JL 2020. Till höger: Epitafium över Petter Dunder 1779. På korets norra mur. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2004-06, Visby stift. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2004-06, Visby stift.

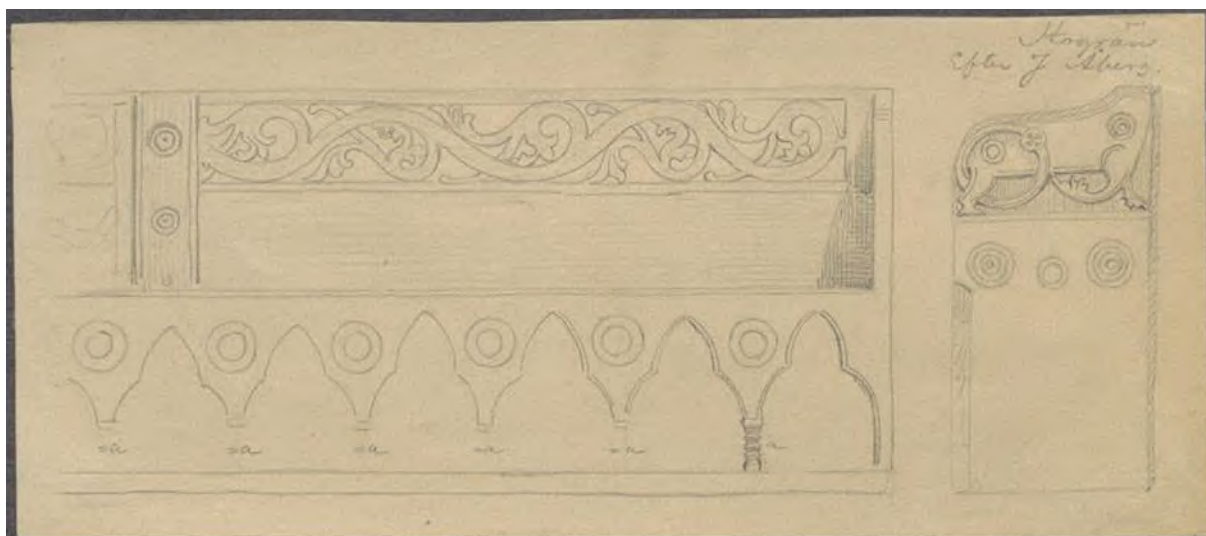
Lillklockan, gjuten av Jacob Birman 1684. Storklockan, gjuten av Gösta Bergholtz 1962. Foto JL 2020.

Fattigstock, 1700-talet. Till höger ornerade bräder, troligen från medeltida bänkar. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2004-06, Visby stift.

Delar av medeltida kyrkbänkar, sannolikt från 1300-talet, överförda till Gotlands Fornsal 1908. Foto Alfred Edle 1938. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Delar av medeltida kyrkbänkar, sannolikt från 1300-talet, överförda till Gotlands Fornsal 1908. Teckningar av Johan Åberg, 1800-talets slut. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Brudkrona, 1758 omtalad som gammal. Inköpt till Nordiska Museet 1906 (NM.0107551). Foto Elisabeth Eriksson 2014, Nordiska Museet, Digitalt museum.

Restaureringar

Kyrkan har genomgått flera begränsade förändringar under 1600-, 1700- och 1800-talen. Yttertak och tornhuv har byggts om. Inredningen har förändrats, läktare, trävägg i tornbågen och kyrkorummets puts präglas av detta. Kyrkan restaurerades under 1900-talet efter förslag av arkitekt Ragnar Jonsson 1953-54. Bänkinredningen byggdes om med bibehållande av gamla dörrarna. Ny altarring ersatte den från 1850-talet. Sydportalens glaspartier togs bort. Kyrkans exteriör restaurerades efter förslag av arkitekt Jan Utas 1992-93, varvid bland annat en del av sydportalens glasparti från 1800-talets slut återställdes.

De senaste restaureringarna

Efter den omfattande restaureringen 1953-54 genomfördes en yttre restaurering 1992-93 efter förslag av arkitekt Jan Utas, följd av yttre stenkonservering av äldre kyrkans bevarade reliefer 1995. Sakristian fick ny inredning 2012. En inre restaurering med konservering av äldre målade ytskikt genomfördes 2017. Nya konserveringsinsatser av delar av inredningen utfördes 2019 till följd av en vandalisering.

Interiör mot väster. Foto Olof Sörling 1891. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Interiör mot nordöst. Foto Olof Sörling 1891. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Interiör av koret mot öster.
Foto Einar Erics 1914. RAÄ,
Kulturmiljöbild.

Interiör mot sydväst. Foto Johnny Roosval 1928. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Interiör mot öster. Foto Alfred Edle 1939. RAÄ, Kulturmiljöbild. Krucifixet upphängt i triumfbågen.

Interiör mot öster och väster. Foto Eyvind resp. R. Axel Unnerbäck 1968. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Interiör mot sydöst efter restaureringen 1953-54. Foto R. Axel Unnerbäck 1968. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Till vänster: Dopfunten, med sockeln täckt av golvet. Foto Olof Sörling 1891. Till höger: Dopfuntens framtagna sockel, ett återanvänt kapital. Foto 1953-54. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Till vänster: Korets norra mur. Foto Carl R. af Ugglas 1907-12. RAÄ, Kulturmiljöbild. Till höger: Kamin i långhuset, troligen från 1880-talet, avlägsnad på 1950-talet. Foto Greta Arwidsson 1953-54. Gotlands Museums arkiv.

Arkeologi

De gotländska kyrkorna erbjuder ett stort mått av arkeologiskt intressanta spår. Det gäller både marken som kyrkan står på och kyrkogården samt ibland även de närmaste omgivningarna. Kyrkorna byggdes ofta på redan etablerade platser och under de nära tusen år en kyrka stått på samma plats har det avsatt lämningar, som kanske inte är lika märkbara som den stående kyrkan men som är värda att uppmärksammas som viktiga kunskapskällor. Det är till exempel spår av tidigare kyrkobyggnader, bevarade trä- eller stenkistor, bildstensfragment, gravklot och gravstenar, men även runristningar och lösa föremål. I föreliggande avsnitt fokuseras på anläggningar under mark och golv. De artefakter som är med i rapporten är sådana som representerar något som kan peka på att det finns okända fornlämningar. I det här fallet är det företrädesvis vikingatida föremål som kan tyda på att det finns gravar kvar från det tidigaste kyrkoskedet.

På den norra sidan av kyrkorna ligger många av de äldsta kristna gravar som vi känner till. Här begravdes framför allt kvinnor under kyrkans tidiga existens i enlighet med ett könssegregerat gravskick. Redan under 1200-talet upphörde i flera fall bruket att använda norra sidan av kyrkogården som begravningsplats. Bruket återupptogs först under 1800- och 1900-talen. När den började användas för begravingar igen påträffades gamla gravar, inte sällan gravar från vikingatiden och den äldsta kristna tiden på Gotland. Ofta hade gravläggningen skett i kläder med spännen och utsmyckningar som hör vikingatidens sista del till. Fynden är mycket intressanta men tyvärr inte så utförligt beforskade som man kan föreställa sig. Det rör sig om föremålsfynd av vikingatida karaktär, av personlig art och som tillhört klädedräkten och med denna fått följa med i graven. Vanliga föremål är pärlor, knivar, kammar och olika typer av smycken relaterade till klädedräkten (Thunmark-Nylén 1995).

Under kyrkornas golv ligger ofta gamla gravar med bevarade trä- eller stenkistor. Något som också noterats särskilt är spår efter äldre kyrkor, träkyrkor i form av syllar, stavkonstruktioner eller sekundäranvända plankor och spår efter stenkyrkor i form av murverksrester under mark och golv. Dock har inte sekundärt inmurade detaljer i den nuvarande kyrkan som fasadstenar eller friser tagits upp i avsnittet om arkeologi, liksom inte heller ännu stående murverk som ingått i en äldre anläggning.

I putsen på kyrkornas väggar påträffas ibland medeltida inskrifter och putsristningar. Ofta har inskrifterna runor, vilket är av stort intresse för kunskapen om runor, eller innehåller graffiti i form av tecknade figurer. Av någon anledning har run- och bildstenar från äldre tider tagits till kyrkan för att införlivas i byggnaden. I kyrkornas byggstenar finns också stenhuggarmärken och med hjälp av dem kan man få en uppfattning om delaktigheten i kyrkobyggena.

Kyrkornas vindar och övervåningarna i tornen har genom tiderna använts som förvaring, även om kulturhistoriskt värdefulla föremål i regel tagits om hand och nu förvaras på annan plats. De lager som bildats på valvens ojämna ovansidor kan dock innehålla lösa delar till inventarier som tidigare förvarats där eller spår av tidigare reparationer på kyrkobyggnaden. De kan innehålla rester av vardagliga föremål som berättar om hur vinden och tornen har använts eller personliga saker som burits upp i hopp om få ett skydd i kyrkans hägn. Äldre stegar, klockrep, redskap från hur taken tjärats förekommer också. Kyrkogårdsmurar, såväl de medeltida som de yngre kan innehålla byggmaterial som per definition är fornlämning eller fornfynd, som till exempel stenar med ristningar.

I texten förekommer ett särskiljande av fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar. Med *fornlämning* avses lämningar som enligt Riksantikvarieämbetets bedömning uppfyller fornlämningsrekvisiten (villkor baserade på Kulturmiljölagens 2 kap.), och vars lämningar huvudsakligen kan antas ha tillkommit före 1850. Med *övrig kulturhistorisk lämning* menas de typer av lämningar som enligt Riksantikvarieämbetets bedömning uppfyller fornlämningsrekvisiten, och vars lämningar huvudsakligen kan antas ha tillkommit 1850 eller senare samt de typer av lämningar som enligt Riksantikvarieämbetets bedömning inte uppfyller fornlämningsrekvisiten. Rörande registren är det dock viktigt att peka på några källkritiska problem. Fornsök och Fornreg, de digitala registren för information om fornlämningar, är användbara källor för information om kyrkomiljöer. Men de utgör i sig ett källkritiskt problem då 10 000-tals lämningar vid digitalisering har kommit att registreras på felaktig nuvarande belägenhet eller fyndplats. Ofta är uppgifterna korrekta men när flera fornlämningar påträffats intill varandra, som till exempel stenkistor på kyrkogården, är det svårt att veta om en borttagen kista i ett dokument är densamma som en som i tidigare upprättade beskrivningar anges ligga kvar på fyndplatsen.

Fornlämningar

Mot kyrkogårdsmuren söder om kyrkan står en Svärdslipningssten rest mot kyrkogårdsmurens utsida cirka 13m väster om murens sydöstra hörn. Kalksten, 1,8m lång och 0,86m bred med fyra sliprännor. Stenen klassas som Fornlämning¹.

Två fragment av bildstenar finns inmurade i kyrkan. Den första utgör översta täckstenen över trappan i tornets västmur. Den andra Inmurad som täcksten på tredje trappsteget under första nämnda². Stenarna klassas som Övrig kulturhistorisk lämning³.

Vid vänstra sidan av trappan (huvudingången) till kyrkan ligger en femkantig sten med en cirkelformad fördjupning, dopfundament? Stenen är 0,58x0,48m stor⁴. 16m öster om den vid kyrkans koringång ligger en kvadratisk sten med fasade sidor, pelarfot? Stenen är 0,93x0,93m stor⁵. Båda stenarna klassas som Övrig kulturhistorisk lämning.

Arkeologiska undersökningar

Vid en undersökning i samband med en golvrenovering 1953 påträffades en grav i form av en träkista som dock ej undersöktes närmare. Utöver detta påträffades rester av en äldre långhusmur under golvet utefter den norra nuvarande långhusmuren. Schaktmassorna tillvaratogs och undersöktes i efterhand och i dessa hittades bland annat närmare 600 mynt, i huvudsak Visbybrakteater. Fynden förvaras på Gotlands Museum⁶.

¹ L1975:2714 (Hogrän Raä 5:1)

² Lindqvist 1942:78

³ Står i Fornreg beskrivna under lämningsnr. L1976:2317 & L1976:2318 (Hogrän Raä 72:1 & 2) men tillhör egentligen inte dessa och borde ha ett eget lämningsnummer.

⁴ L1976:2317 (Hogrän Raä 70:1)

⁵ L1976:2318 (Hogrän Raä 70:2)

⁶ Noreen 1953 & Gotlands Museums inv. nr. GFC 10033

Värdering

Allmänt

Alla kyrkor bidrar till att materialisera bilden av det heliga. Invändigt utgör de en ram för mötet mellan människan och det livsavgörande på ett sätt som andra rum inte gör. Till det yttre markerar de sin belägenhet i landskapet, men tar också det yttre rummet i anspråk och utgör en påminnelse om värden som ligger vid sidan om vardagen. Genom historien har betoningen legat på olika delar och egenskaper i kyrkan. Samtidigt finns det många likheter mellan skilda kyrkor, särskilt för dem som ingår i samma kyrkliga tradition. Stor omsorg har sedan det kristna kyrkobyggandets äldsta tid ägnats konsten och arkitekturen. I kombination med att många kyrkor också är gamla hör de till våra viktigaste kulturmiljöer.

Kyrkorna på Gotland utgör en del av den världsöverspännande kristna kyrkans byggnader, en del av kyrkorna i Sverige och en del av kyrkobyggandet på Gotland. Gotlands kyrkobyggande är relativt homogent. Byggnadsdetaljers utformning och tillvägagångssätt vid kyrkornas planering återkommer mellan olika socknars kyrkor, men kan sedan skilja sig från principer som använts i andra landsändar. Exempel på det är att de äldsta gotländska stenkyrkorna följde samma modell av kyrka med långhus, kor och absid, som var allmän i de nordiska länderna. I nästa skede kom dock kyrkorna att förnyas på 1200- och 1300-talet på ett för Gotland karaktäristiskt, men i övriga Sverige okänt sätt. Under 1200-talets slut och 1300-talet byggdes kyrktorn på Gotland, vilket sällan hände vid kyrkorna på fastlandet. Den gotländska kalkstenen möjliggjorde valvslagning och byggnadsskulptur utan motstycke i resten av Sverige till vare sig mängd eller konstnärlig kvalitet. Under 1400-talet byggdes kyrkor om- och till i Mellansverige och försågs med heltäckande kalkmålningar, något som inte hade någon motsvarighet på Gotland. Under 1800-talet förnyades tusentals kyrkor i södra och västra Sverige genom att en äldre revs och ersattes av en ny och större, eller byggdes om genomgripande. Detta berörde endast någon enstaka av de gotländska kyrkorna. Sammantaget har detta gjort att de gotländska kyrkorna representerar ett medeltida byggande under en tid då inte så mycket byggdes i övriga Sverige. Men utmärkande är dessutom att på Gotland finns dessa medeltida byggnader ofta kvar, relativt oberörda av senare förändringar och ännu i bruk.

Härigenom utgör varje kyrka ett omistligt exempel på medeltida kulturmiljö inte bara ur ett lokalt gotländskt perspektiv utan även ur ett riksperspektiv. Eftersom inte heller Centraleuropa efter krigstider och andra perioder av förändringar till så hög grad har kvar större uppsättningar av medeltida sockenkyrkor och framför allt medeltida träskulptur har de gotländska kyrkorna därigenom ett internationellt intresse. De formades i hög grad under inflytande av byggmästare från västra Tyskland, från Westfalen och området kring Köln, vilket ytterligare ger dem en internationell betydelse, liksom att det tidiga kyrkobyggandet uppvisar stilpåverkan från östra Europa. Sedan 1800-talets slut har kyrkorna på Gotland kommit att uppmärksammas av arkitekter och konstnärer och har fått stå förebild för kyrkor på fastlandet, vilket gör att kyrkor från 1800- och 1900-talet med gotländskt inspirerade motiv återfinns i Skåne, Västergötland, Stockholm och på andra platser.

De gotländska kyrkorna har vissa särdrag i formen, men de intar också en särskild ställning i bygden. Över hela Sverige har, liksom i många andra länder, kyrkan utgjort en central och samlande punkt, även om de mera sällan legat mitt i en by, så som de gör i en del andra delar av Europa. Men på Gotland har kyrkans roll som samlande byggnad levt kvar bättre än på en del

håll. Denna uppfattning är stark även i resten av Sverige, men bebyggelseförskjutningar till följd av nya järnvägssamhällen och bruksorter, en mer polariserad sockensammansättning, större avstånd mellan kyrkorna och att de inte har haft torn kan ha bidragit till det. Medan kyrkorna på Gotland genom sina torn och tätare avstånd samt en viss skepsis till förändringar har behållit sin plats i en sockenmedvetenhet, som även i sig är ovanligt stark på Gotland.

För de gotländska kyrkornas kulturhistoriska värde och särställning gäller åtskilliga gemensamma saker. Kyrkorna är närmare hundra och Gotland utgör som Visby stift det stift som har nästan uteslutande medeltida kyrkor, därtill tillkomna och ombyggda före mitten av 1300-talet. Eftersom de så tydligt har parallella tillkomsthistoriker utgör varje kyrka en omistlig del i ett pussel av olika byggnadsetapper. Byggnaderna är utsmyckade av skulpterade portalomfattningar, kalkmålningar och skulpturer. Glasmålningarna saknar till omfattning motstycke i resten av norra Europa. 93 procent av bevarade medeltida glasmålningar med figurscener i Sverige kommer från Gotland (i kyrkorna eller på museer). Flera medeltida möbler, mest bänkar, finns också i kyrkorna. Föremålen visar hur kyrkorna användes under medeltiden och kan bidra till att ge en autentisk upplevelse av medeltida miljöer. Inte minst gäller detta kyrkornas vind och särskilt tornets övervåning, där rummet i hög grad präglas av murade dörr- och fönsteröppningar som skapar en autentisk ljussättning. Virket och murbruket kan visa upp spår från hur själva byggnadsarbetet gick till och kan avspegla hur kyrkan i äldre tid drabbats av eldsvåda.

Föremålen i kyrkorna är inte bara medeltida. Gotland har även en hög andel av bevarade bänkinredningar från 1600-talet av ett slag som på svenska fastlandet ersattes av ny inredning i slutet av 1800-talet. Från 1700-talet finns bevarat ett rikt måleri, inte minst målningar på bänkinredningen. De gotländska dopfuntarna utgör ett särskilt kapitel, där de mest framträdande utgörs av de tidigmedeltida sandstensfuntarna, som fick ett nytt uppsving på 1600-talet. Södra Gotlands stenhuggerier producerade sedan altarpopsatser i sandsten av ett slag som inte är vanligt utanför Gotland. Genom det sena 1800-talets och 1900-talets kyrkorestaureringar, ofta av framträdande stockholmsarkitekter, kan man följa förändringar i synen på öns kyrkor.

Kyrkornas lägen visar på centrala platser i bygden, placerade vid en tidigare korsväg med, om inte förhistoriska så åtminstone medeltida ursprung. De avspeglar det höga välstånd från medeltidens omfattande handel som rådde när de kom till och illustrerar något av den komplicerade kyrkohistorien. Av stor betydelse är kyrkogårdarna runt kyrkorna som är omvårdade och används. Många av dem har en intakt medeltida utsträckning. Andra visar kyrkogårdens utveckling under 1800-talet och hur folkmängden ökat. Trädrader och gravtyper illustrerar hur nya delar har tagits i bruk under 1800- och 1900-talet.

Anmärkningsvärt är att kyrkorna ännu används för sitt ursprungliga syfte. För Gotlands del har det kunnat ske utan större ombyggnader av kyrkorna, trots förändringar i befolkningsstorlek. Nästan alla är i bruk (de som är öde har varit det sedan minst 400 år) och används, om än med olika intervall. Öns kyrkor har genom sin ålder, kvalitet och i sammanhanget starka karaktär en identitetsskapande roll. I de många, ofta små, socknarna finns en särskild känsla, där kyrkorna intar rollen av kraftfulla symboler för hemsocknen. Hur klockorna har ringts avspeglar skillnader mellan kyrkorna och än idag finns kimningsstenar beredda i klockvåningen för det ringningssätt med små stenar som endast finns på Gotland och de skånska landskapen. Kyrkorna har både en starkt lokal förankring och utgör samtidigt punkter i ett världsomspännande nätverk som förbinder länder och kontinenter genom religion, arkitektur, konst, musik över århundraden.

Sedan ett drygt sekel har kyrkorna på ön varit en turistmagnet. De är öppna sommartid, på ett annat sätt än på det svenska fastlandet, och brukar vara välbesökta.

Bruksvärden

Följande bygger på de 349 svar från besökare som inkom via de enkäter som sommaren 2019 ställdes i 16 kyrkor i Romaklosters och Klinte pastorat. Av dessa 349 personerna besökte 52 % kyrkan för första gången.

De som räknas in som återkommande besökare har angivit att de besöker kyrkan ofta, ibland eller sällan/någon gång per år. Genomgående är gravskötsel, besök av anhörigs grav samt delta i gudstjänst och andakt de främsta anledningarna till besök. Av de barnfamiljer som bor i socknarna kan man utläsa andra motiv till återkommande besök en förälder skriver såhär ”Vi bor nära kyrkan. Ibland går vi hit och letar Pokémon och övar vår minsta att läsa, precis som vår äldsta son gjorde när han lärde sig läsa”. Konserter anges också som en stor anledning till besöket. För dessa besökare står kyrkan för hembygd, barndom, en knutpunkt, trygghet samt en plats för släkten genom århundraden. De uttrycker en stor glädje och stolthet över sina kyrkor och betonar hur viktig den är för sockens identitet, historia och sammanhang samt för individens släkthistoria.

Förstagångsbesökarna kan majoriteten kopplas till turism, många anger att de hade som mål att besöka minst en kyrka på ön under sin semester eller att besöka många/samtliga av öns kyrkor. Benämningen kyrksafari var en återkommande anledning. Några av dessa förstagångsbesökare uppskattar kyrkorna som en stillsam plats att komma till för att få lite lugn och ro, medan andra ser kyrkan som ett värdefullt nationellt kulturarv och historiedokument. Intresse för konst, kultur, arkitektur och historia beskrivs återkommande som en av anledningarna till besöket.

Generellt sätt var besökarna mycket nöjda med tillgängligheten (74%). Många påpekade att det är trevligt att kyrkan är upplåst så att man får möjlighet att komma in samt är glada att se att kyrkorna och kyrkogårdarna är så välskötta. De som inte var nöjda med tillgängligheten påpekade oftast för dålig belysning i kyrkan, nedsatt framkomlighet med rullstol och dylikt i grusgångar samt vid trösklar, svårighet att öppna eller stänga porten.

När det gäller information var det många som saknade informationsbroschyrer att titta i på plats samt att kunna köpa med sig hem. Där det fanns information efterfrågades mer lättläst text och mer bilder. Genomgående önskades även information på engelska samt ibland även tyska. Flera kommenterade att de sökte mer information på nätet eller i turist-appar samt kompletterade med information från böcker, exempelvis Änglar & Drakar.

Kyrkobyggnaden

Som en av Gotlands välbevarade medeltida kyrkor utgör Hogräns kyrka en viktig del som dokument som dessutom sedan byggnadstiden varit i kontinuerlig användning för sitt ursprungliga syfte. Kyrkan präglas till både sitt yttre och inre i viss grad av 1800-talets nyklassicistiska ideal, genom den låga, sammanhållna takvinkeln och interiörens överblickbarhet och på ett övergripande plan enhetliga färgsättning. Dock förekommer flera inslag av konstfulla uttryck, i det yttre de gotiska portalerna och inmurade fragment från en äldre kyrka, i det inre genom inte minst predikstolens och bänkinredningens stiliserade, men färgrika växtdekor.

Kyrkan har en väl sammanhållen och renodlad gotisk arkitektur. I museisamlingar finns också rester som vittnar om en inredning med av träbänkar som svarat mot rummets arkitektur.

Kyrkans inventarier

Även om inredningen och inventarierna kan framstå som relativt diskreta inslag i kyrkorummet utgör flera av dem föremål med ett konst- och kulturhistoriskt värde. Altaruppsatsen utgör ett av de ståtligare och tidigaste exemplen på den omfattande tillverkning som under 1600- och 1700-talen förekom i Burgsvik av sandstensaltaruppsatser – en gotländsk specialitet utan direkt motsvarighet på fastlandet. Murskåpet på korets norra sida har rikt snidade medeltida trädörrar. Medeltida och delvis snidade delar från bänkinredning förekommer dels i korbänken och dels i museisamlingar.

Predikstolen, korbänken och delar av bänkinredningen pryds av uttrycksfulla målningar, huvudsakligen med växtdekor och delvis tillskrivna konstnären Johan Bartsch d.y. Triumfkrucifixet är jämte dopfunten, med sin reliefprydda cuppa, kyrkans äldsta inventarium, tillverkade på 1100-talet, även om färgsättningen inte är ursprunglig. Orgeln, ställd på en av de få kvarvarande orgelläktarna på Gotland, har en för Gotland lite ovanligt formad mäktig empirefasad med stora runda mitt- och sidopartier. Intressanta föremål utgör sedan den skulpterade likbåren från 1800-talets förra hälft, liksom den brudkrona som finns på Nordiska museet. Därutöver kan nämnas nummertavlan, ljuskronorna och epitafiet med minnestext över Petter Dunder, alla från 1700-talet.

Kyrkogården

Kyrkogården tillhör Gotlands mindre till medelstora kyrkogårdar. Den har tydliga årsringar som kommer till uttryck i en äldre del söder om kyrkan och en yngre del norr i norr. Kyrkogårdens storlek berättar om sockens expansion och ökade befolkningsmängd.

Grindarna i smidesjärn vid västra och södra ingången är enhetliga och har en konstnärlig utformning.

Gångsystemen med ingångar i väster och söder är intakta, åtminstone sedan 1940-talet, vilket är värdefullt att bevara. I övrigt saknas gångar vilket ger kyrkogården en ålderdomlig karaktär. Till denna bidrar också kyrkogårdens avsaknad av gravar norr om kyrkan.

Kyrkogården har en öppen karaktär omgärdad av äldre träd som är en rest av en tidigare trädkrans. Den är bäst bevarad på den östra sidan. Träden ger kyrkogården en rumslighet och lummighet. Till grönskan bidrar även parkområdet väster om kyrkogården och den norra delen med minneslund som omges av en trädkrans.

De äldsta gravarna ligger söder om kyrkan. Vid gravvårdsinventeringen 1996 angavs 14 av gravvårdarna på kyrkogården som kulturhistoriskt värdefulla. I den uppföljande inventeringen 2014 angavs 27 gravvårdar som kulturhistoriskt värdefulla.

Naturvärden

De gamla träden bör om möjligt bevaras. Träden, och buskagen är värdefulla miljöer för kryptogamer och insekter och som boplatser för fåglar. Det gäller även murar som inte är

putsade. En stor del av den biologiska mångfalden är knuten till gamla träd och idag utgör kyrkogårdarna en av de viktigaste miljöerna för bevarandet av hotade växt- och djurarter.

Vid Hogrän kyrkogård finns inte några speciellt värdefulla träd utpekade av Länsstyrelsen. Man bör uppdatera om det finns några rödlistade arter genom kontakt med Länsstyrelsen. Vi rekommenderar att man använder Riksantikvarieämbetets metod *Fria och Fälla (2014)* vid förändringar av trädplanteringar som kan påverka murar och gravvårdar.

Händelselista Hogrän kyrka

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.	REF.
s 1100-tal	Första kyrkan på platsen byggdes (fasadskulptur, sockelstenar portal bevarade) SvK anger o. 1150.	GK, SvK
	Triumfkrucifix (SvK anger o. 1150).	GK, SvK
	Dopfont (SvK anger o. 1150).	GK, SvK
1200	Årtal enligt Strelow och Taxuslistan.	SvK
o. 1250	Tornet(?) byggdes (SvK anger o. 1200).	SvK, GK
s. 1200-tal	Bänk (rester bevarade).	SvK
o. 1300	Kor, långhus och sakristia byggdes (SvK anger 1285).	GK, SvK
o. 1350	Bänkar (rester bevarade).	SvK
1400-tal	Sakramentsnisch med dörrar i korets N vägg.	SvK, GK
1616	Kyrkan reparerades.	Inskr., ATA
1634	Altaruppsats av sandsten från Peter van Eghens verkstad.	SvK, GKS
1637	Predikstol.	SvK
1638	Altaruppsatsen målades av Lars Mattson Hamel (något som GKM anser som mycket osäkert).	SvK, GKM
1630-tal	Korbänk.	SvK
o. 1640	Bänkinredning (rester bevarade).	SvK
1674	Predikstolen målades av Johannes Bartsch d.y., baldakin. Bartsch målade sannolikt även korbänkens skärm med blommor.	SvK, GKS
1682	Skriftestol.	SvK
1684	Göts lillklockan av Jacob Bierman, Stockholm (enl. SvK 1685 och enl. Hilfeling 1686).	GKR, SvK
1730-tal(?)	Bänkinredningen (riven) målad av Jöns Wulff(?).	SvK
1747	Nummertavla.	SvK
1757	Timglas.	SvK
1758	Omgavs kyrkogården av plank.	SvK
1766	Sädesmagasin i tornkammaren.	SvK
1779	Epitafium av sandsten samt gravsten över Petter Dunder.	SvK
1782-83	Ersattes "kanske" planken som omgav kyrkogården av stenmurar.	SvK
1783-84	Tornet murar förhöjdes av murmästare Chemnitz, tornhuv byggdes av Mårten Suderbys (ritning i ATA). Vindflöjel.	SvK, BH
1792-93	En murad "likport" i NV hörnet med tegeltak.	SvK
1793	Restaurering.	Inskr, ATA
1794	Tre st. malmkronor inköptes.	SvK
1833	Reparerades kyrkan, i altaret var en fördjupning där en tenndosa med röda klädesreliker var gömd.	GB
1834-35	Läktare.	SvK, BH

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.	REF.
1840-t(?)	Dopfunten övermålad med oljefärg.	SvK
1848-49	Kyrkogårdsmuren lades om och grindar förfärdigades.	SvK
	Planterades troligen de träd (lindar, lönnar och hästkastanjer) som stå utmed kyrkogårdsmurarna.	SvK
1849/47	Årtal på korets N remstykke med A. T. Sjöströms signatur, BH anger att takvinkeln ändrades på 1840-talet.	GF, BH
1850-51	Altarskrank.	BH, SvK
1859	Orgel av O. N. Lindqvist, Sanda (SvK och BH anger 1860, den senare av orgelbyggare Söderström).	ISO, BH, SvK
1860	Nya masverk i S kor- och långhusfönstren (enligt ett brev i ATA kan detta ha skett 1880).	SvK
	Läktaren ändrades.	BH
1865	Årtal på takstol på sakristan – A. T. Sjöström och A. G. Nyman(?).	GF
1877	Likporten vid N ingången till kyrkogården revs.	SvK, ATA
1878	Årtal på golvsten i koret (gravhäll?).	Inskr.
1881	Triumfkrucifixet målades och förgylldes.	SvK
s. 1800-tal	Kamin.	SvK
1800-talet	Predikstolen målades brun.	SvK
1909	Järngrindar till kyrkogårdsmuren.	SvK
1913	Kyrkogården utvidgades åt Ö, ny mur uppfördes.	SvK
	Ny tornhuv av byggmästare Nils Pettersson, SvK anger att tornspiran förnyades 1918 efter en ritning som daterats 1916).	SvK, BH
1935	Ansökan om inre ”vitlimning”.	ATA
1951	Omläggning av tegeltaken över kor, långhus och sakristia. Uppsättning av hängrännor och stuprör.	ATA
1953-54	Restaurering efter förslag av ark. Ragnar Jonsson: Rengöring av väggar och valv, omläggning av trägolv, arkeologisk undersökning, flyttning av dopfunt, ändring av bänkar och läktare, nya fönsterglas, el-belysning, nytt altarskrank, ny port i S långhusportalen (dat. 1951 enl. ATA).	GK, ATA
1953-54		
1962	Storklockan göts av Gösta Bergholtz, Sigtuna.	GKR
1966	Orgeln ändrades av Andreas Thulesius, Klintehamn.	ISO
o. 1975	Utvändig kalkning av hela kyrkan.	CEL
1987	Högtalaranläggning.	GF
1989	Korets N takfall reparerades av Byggnadshyttan.	GF
1992-93	Utvändig restaurering efter förslag av arkitekt Jan Utas, Visby, entreprenör Gotlandsbyggen: Arbetena omfattade främst utbyte av rötskadade delar av tornhuv och takkonstruktionerna över långhuset och koret, och samtliga tegeltak lades om. Landgångar och stegar anordnades på vindarna och i tornhuv. Åskskyddet kompletterades. Vatten- och klockdäcken samt klockbocken restaurerades. Tornfasaderna putsades om liksom delar av kor- och långhusfasaderna. Ett blyinfattat överljus, som tagits bort vid	GF

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.	REF.
	1950-talsrestaureringen, restaurerades och återmonterades i långhusportalen. Fönster och dörrar tätades. Blyintäckning av portalvimperg samt fönsterbänk. Nätramar i ljudgluggarna. El-ringning i klockan, och el-värme efter förslag av el-ing. G. Hallberg, Visby. Nytt trägolv på läktaren.	
1995	Portalerna och reliefstenar i fasaderna konserverades av Stenkultur i Stockholm AB.	GF
1996-97	Orgeln restaurerades av T. Svenske, målnings- och förgyllningsarbeten utfördes av H. Norrby (pedalplanen deponerades från orgeln i Björke).	GF
1997	Högtalaranläggningen justerades.	GF
o. 1999	Lyktstolpar utanför kyrkogården invid muren och i anslutning till minneslunden.	GF
2000	Minneslunden invigdes.	GF
2004-05	Kyrkogårdsmuren restaurerades i två etapper (muren som vetter mot skolgården i S och Ö).	GF
2005	Gravhällar (5 st.) konserverades av Stenkultur i Stockholm AB.	ATA
2006	En gravhäll ställdes upp mot korväggen.	GF
2012	Textilförvaring, textilkonservering och restaurering av sakristia. Entreprenör Lotine	GM
2017	Installering av avfuktare.	GM
2018-19	Rengöring efter vandalisering med pulversläckare	GM

Förkortningar:

ATA	Riksantikvarieämbetets arkiv, Stockholm (2008-10-20).
BH	Byggnadshyttan på Gotland 2005-2006, årsskrift, 2007.
CEL	Muntlig uppgift från C. E. Liljegren, Hogrän.
GB	Gutabygd 1993 s. 76.
GF (GM)	Gotlands fornsals arkiv (Gotlands Museum)
GK	Lagerlöf, E., och Svahnström, G., Gotlands kyrkor. En vägledning, 1991.
GKM	Söderberg, B. G., Gotländska kalkmålningar 1200-1400, 1971.
GKR	Rohr, I., Gotlands Kyrkklockor och Ringningsseder, 1985.
GKS	Svahnström, G., och Svahnström, K., Måleri på Gotland 1530-1830, 1989.
ISO	Johansson, T. (red.), Inventarium över svenska orglar 1989: II, Linköping och Visby stift, 1990.
Inskr.	inskrift i kyrkan
kh	kyrkoherde
Muntl.	Muntlig uppgift från församlingen.
o.	omkring
s.	sent
SHM	Statens Historiska Museum
Strelow	Strelow H. Nilssøn, Cronica Guthilandorum, 1633.
SvK	Sveriges Kyrkor, Gotland bd III, 1942.
t.	tidigt.

Lagskydd

Kyrkor har ett generellt lagskydd, som till stor del handlar om deras kulturhistoriska värde. Eftersom lagstiftningen måste vara exakt har kyrkobyggnader enligt Kulturmiljölagen definierats som en kyrka som var invigd och förvaltd av Svenska kyrkan vid början av år 2000. Av dessa har kyrkor byggda före 1940 (och några speciellt utvalda yngre) ett särskilt lagskydd (KML 4 kap. 2-5 §§). Särskilda instruktioner finns i lagen kring kyrkliga inventarier och begravningsplatser. Att kyrkor inom Svenska kyrkan i dessa sammanhang har en särställning framför andra beror inte på samfundstillhörighet eller band till svenska staten utan på att Svenska kyrkan omfattar de äldre kyrkor som ofta har rika konst- och kulturskatter och som av tradition på ett lokalt plan har haft en stark offentlig ställning. Lagstiftningen har hållits på en generell nivå, men en närmare precisering kring enskilda kyrkomiljöers lagskydd finns i Kulturmiljövårdens bebyggelseregister (Bebyggelseregistret). Därutöver finns en del äldre frikyrkor som är byggnadsminnen, kyrkor som i historisk tid tagits ur kyrkligt bruk och övergått till privat eller statlig ägo samt kyrkoruiner. Dessa omfattas av lagbestämmelser kring byggnadsminnen, fasta fornlämningar med mera. Här har samlats en förteckning över de lagbestämmelser som reglerar användning och förändringar av kyrkor, kyrkoinventarier och begravningsplatser som kulturmiljöer.

Kulturmiljölagen (1998:950) t.o.m. SFS 2019:864

Kyrkobyggnaden, kyrkogården, begravningsplatsen, och de kyrkliga inventarierna skyddas av Kulturmiljölagens (tidigare kallad Kulturminneslagen) olika kapitel enligt nedan:

- 1 kap. 1 § anger att det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda kulturmiljön samt att det ansvaret delas av alla med syftet att tillförsäkra nuvarande och kommande generationer tillgång till en mångfald av kulturmiljöer.
- Fornlämningar och fornfynd skyddas av 2 kap. både de som är kända sedan tidigare och de som inte är kända sedan tidigare. Flertalet kända finns i Riksantikvarieämbetets databas fornsök.
- 4 kap. 1 § anger att kulturhistoriska värdena i kyrkobyggnader, kyrkotomter, kyrkliga inventarier och begravningsplatser är skyddade enligt bestämmelserna i detta kapitel. 2-5 §§ reglerar kyrkobyggnaden och kyrkotomten. skydd för kyrkliga inventarier 6-10 §§, 11-15 §§ reglerar begravningsplatser. 15 a beredskapsförberedelser som under höjd beredskap behövs för vård och underhåll av de kyrkliga kulturminnena.
- 5-8 kap. skydd mot utförsel av respektive återlämnande av kulturföremål som olagligt förts bort från en stat.
- 9 kap. begränsar militär användning av kulturegendom i händelse av väpnad konflikt med hänvisning till Haagkonventionen från 1954.

Begravningslagen (1990-1144) t.o.m. SFS 2019:867

Begravningslagen reglerar verksamheten för kyrkogårdar, begravningsplatser och krematorier. I begravningslagen understryks den enskilde gravrättsinnehavarens rättigheter och skyldigheter gällande gravanordningens utformning och skötsel. I lagens 7 kapitel ges möjligheter för upplåtaren, dvs kyrkogårdsförvaltningen att skydda och behålla kulturhistoriskt värdefulla gravplatser och gravvårdar.

Plan- och bygglag 2010:900 t.o.m. SFS 2020:603

Plan- och bygglagen reglerar användning av mark och vatten och om byggande. Bestämmelserna syftar till att, med hänsyn till den enskilda människans frihet, främja en samhällsutveckling med jämlika och goda sociala levnadsförhållanden och en god och långsiktigt hållbar livsmiljö för människorna i dagens samhälle och för kommande generationer.

Byggnader, bebyggelseområden och allmänna platser som anses vara särskilt värda att bevara har ett förstärkt skydd. Dessa får inte förvanskas enligt PBL 8 kap. 13 §.

Vid bygglov för ändring eller flyttning av byggnader och anläggningar utanför detaljplan och områdesbestämmelser ska byggnadsnämnden pröva om åtgärden utförs varsamt enligt 8 kap. 17-18 §§.

Miljöbalk (1998:808) t.o.m. SFS 2020:684

Miljöbalken ska enligt kapitel 1 tillämpas så att värdefulla natur- och kulturmiljöer skyddas och vårdas. Områden som utpekats som riksintresse skall markeras på den lokala översiktsplanen vilken finns på Region Gotlands hemsida.

- I kapitel 3 regleras vad som gäller för områden av riksintressen för kulturmiljö.
- Kapitel 4 för vissa större områden, som i sin helhet är av riksintresse på grund av de natur- och kulturvärden som finns i området (t.ex. är Gotland som helhet utpekade som riksintresse för turismen och friluftslivet 4 kap 2 §).
- Biotopskydd regleras i 7 kap. 11§.
- Nyckelbiotoper alla skogsbruksåtgärder är samrådspliktiga enligt 12 kap. 6 §.
- På Gotland är de 92 medeltida kyrkomiljöerna samtliga utpekade som riksintresse för kulturvärden vilket bland annat regleras i 3 kap. 6 §.

Kyrkoordning t.o.m. SvKB 2019:11

Gällande kyrkoordning för Svenska kyrkan reglerar skyddet av kyrkobyggnaden och de kyrkliga inventarierna främst genom 10 avdelningen, 40 kap 2 §.

Källor

Offentligt tryck:

Kulturmiljölag, SFS 1988:950 t.o.m SFS 2019:864

Kulturmiljölag (1998:950) t.o.m. SFS 2019:864

Begravningslag (1990-1144) t.o.m. SFS 2019:867

Plan- och bygglag 2010:900 t.o.m. SFS 2020:603

Miljöbalk (1998:808) t.o.m. SFS 2020:684

Kyrkoordning t.o.m. SvKB 2019:11

Källor och litteratur

Viktiga källor som använts är följande: *Gotlands Museums arkiv*, Visby, med sockenvis och på kyrkan sorterade uppgifter om arkeologiska fynd från 1800-talets slut och framåt. *ATA (Antikvarisk-topografiska arkivet)*, Riksantikvarieämbetet, Stockholm. Centralarkiv sedan 1600-talet för ämnena arkeologi, kulturmiljövård, medeltidens konst- och byggnadshistoria, museologi och numismatik. *Fornreg* - Riksantikvarieämbetets registreringsverktyg för yrkesverksamma inom kulturmiljövården för att registrera information om arkeologiska uppdrag och lämningar i Sverige. *Fornsök* - Riksantikvarieämbetets fritt tillgängliga söktjänst med information om alla kända registrerade forn lämningar och övriga kulturhistoriska lämningar i Sverige. *SHM (Statens Historiska Museer)*, Stockholm, omfattande bland annat Historiska Museet, som är centralmuseum för arkeologiska fynd i landet.

Otryckta källor

Handlingar i Gotlands fornsals arkiv, Visby
 Handlingar i Riksantikvarieämbetets arkiv, Stockholm.
 Inventering av inventarierna i Hogrän kyrka 2004-06, utförd av Birgitta Lerberg m.fl.
 Inventering av Hogrän kyrkogård, utförd 1996 av antikvarie Roger Öhrman, Gotlands fornsal.
 Kompletterande inventering av Hogrän kyrkogård, 2014 Gotlands Museum.
 Noreen, S-E. 1953. Rapport med fyndförteckning.
 Nylén, E. 1958. Rapport över undersökning av stenkista under flat mark. Gotlands Fornsal dnr: 313/58.
 Program för utvändiga reparationsarbeten på Hogrän kyrka, upprättat 1991 av arkitekt Jan Utas, Visby.
 Program för invändiga reparationsarbeten på Hogrän kyrka, upprättat 1992 av arkitekt Jan Utas, Visby.
 Trädvårdsplan Hogrän kyrka 2011. Eva Selin, Gotlands Museum.
 Vård- och underhållsplan, Hogrän kyrka, 2009. Jan Utas, Visby.

Tryckta källor

Byggnadshyttan på Gotland 2005-2006, årsskrift, 2007.
 Gutabygd, årsskrift 1993.
 Johansson, T. (red.), Inventarium över svenska orglar 1989:II, Linköpings och Visby stift, 1990.
 Lagerlöf, E., Svahnström, G., Gotlands kyrkor, 1991.
 Lindqvist, S. 1942. Gotlands Bildsteine II.
 Rohr, I., Gotlands kyrkklockor och ringningsseder, 1985.
 Strelow H. Nilsson, Cronica Guthilandorum, 1633.
 Svahnström, G., Svahnström, K., Måleri på Gotland 1530-1830, 1989.
 Sveriges Kyrkor, Gotland band III, 1942.
 Söderberg, B. G., Gotländska kalkmålningar 1200-1400, 1971.
 Utas, J., Om gotländska valv: examensarbete i arkitekturens teori och historia Chalmers tekniska högskola, 1971.

Kartor

Skattdägningskarta Hogrän socken 1752. Lantmäteristyrelsen, H49-1:2.
 Laga skiftes karta 1896. Lantmäteristyrelsen, H49-2:2.